

Наталія Старченко

**Образ королівського маєстату:
волинські репліки останньої третини
XVI ст.**

Зазвичай дослідження, де аналізувалися оскарження в образі королівського маєстату (*crimen laesae maiestatis*), стосувалися представників еліти та сфери високої політики. Натомість поза увагою залишається питання, чи траплялися випадки образи монарха на рівні пересічної шляхти, які вчинки чи слова сприймалися як образливі для короля та в яких ситуаціях звучали звинувачення в цьому політичному злочині. Тож на підставі кількох казусів, що трапилися на території Волинського воєводства і були зафіксовані в актових книгах, зроблена спроба проаналізувати ці питання. До статті долучений додаток із семи документів, які покладені в основу аналізу.

Ключові слова: шляхта, Волинь, образа королівського маєстату, честь, конфлікт, зрада, без королів'я.

The scholarship on crimen laesae maiestatis (offence against royal dignity) accusations tends to focus on the upper echelons of political elites. Simultaneously, the issues of whether rank-and-file gentry was embroiled in such cases, which deeds or words could be read as an offence, and which situations triggered accusations in the political crime, often slip scholarly attention. These issues are central to my analysis of several casuses that transpired in the Volhynian voivodeship and were reported in court records. These cases concern a maimed minor Lutsk court official, a coinage offence and swearing directed at the monarch, all treated as offences against royal dignity. The seven analyzed documents are appended.

Keywords: gentry, Volhynia, offense against royal dignity, honour, conflict, treason, interregnum.

Зазвичай оскарження в образі королівського маєстату (*crimen laesae maiestatis*¹), яких так чи так торкалися у своїх дослідженнях історики², стосувалися осіб, що обіймали значні позиції у владній ієрархії регіону і держави в цілому, високої політики та розбудованої риторики. Це передовсім справа про образу маєстату Криштофом Зборовським, якій була присвячена левова частка сеймових дебатів 1585 р.³ Вона оприявнила та загострила до краю політичну кризу в державі незадовго до смерті Стефана Баторія, а потому значною мірою призвела до обрання на трон одразу двох кандидатів — Зигмунта III Вази і Максиміліана Габсбурга та збройного протистояння між їхніми прибічниками⁴. Однак практично поза увагою залишається сприйняття політичних реалій та подій на нижчому, регіональному рівні, і не стільки через нехтування істориками проблемою стосунків центру і периферії, скільки через брак відповідних джерел. У кращому випадку до рук дослідника потрапляють сеймові матеріали, за деклараціями яких він і намагається реконструювати політичну культуру шляхти⁵. Натомість історикові зазвичай недоступна та повсякденна реальність, в якій люди обговорюють в приятельському колі по корчмах і застіллях події у державі та інші новини, переказуючи та перетлумачуючи їх відповідно до своїх уявлень і здорового глузду, а водночас з'ясовуючи, не конче на мирний спосіб, власні стосунки. Тож джерела, які лягли в основу цього тексту, складають той рідкісний матеріал із історії повсякдення, якого так бракує досліднику. Він неминучо фрагментарний, однак дозволяє на рівні окремих «казусів» проаналізувати, за яких обставин серед пересічної шляхти зринали звинувачення у *crimen laesae maiestatis*, та як на них реагували. Крім того, в актових книгах вдалося виявити інформацію про події, пов'язані з обранням на королівський трон Зигмунта III Вази, а точніше — про спробу відібрати в одного із активних прибічників архієпископа Максиміліана, литовського стольника кн.

¹ Маєстат — достоїнство, повага, обсяг влади, пов'язаний з триманням уряду; у випадку королівського маєстату — найвища і суверенна влада.

² Досить детально, скажімо, справу про образу королівського маєстату Криштофом Зборовським проаналізувала Ева Дубас-Урванович, див.: *Dubas-Urwanowicz E. O nowy kształt Rzeczypospolitej. Kryzys polityczny w państwie w latach 1576–1586.* — Warszawa, 2013. — S. 114–155. Див. також статтю, присвячену справі Самуеля Зборовського: *Radoń S. Kilka uwag w sprawie Samuela Zborowskiego // Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagellońskiego. Prace historyczne.* — 1985. — Z. 77. — S. 37–51.

³ Див.: *Dyariusze sejmowe r. 1585. Scriptorum Rerum Polonicarum.* — Kraków, 1901. — T. XVIII.

⁴ Аналіз подій третього безкоролів'я, щоправда, з акцентом на ситуації у ВКЛ, детально представлений у відповідному розділі монографії Генрика Люлевича: *Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588.* — S. 354–420. Про події одразу по обранні Зигмунта III Вази див.: *Lepszy K. Pzczepospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592).* — Oświęcim, 2015

⁵ Див.: *Choińska-Mika J. Między społeczeństwem szlacheckim a władzą. Problemy komunikacji społeczności lokalne — władza w epoce Jana Kazimierza.* — Warszawa, 2002.

Олександра Пронського уряд луцького старости як покарання за образу королівського маєстату. Тож аналізу цих матеріалів і присвячена стаття.

Crimen laesae maiestatis в праві і практиках Речі Посполитої

Проблема образи королівського маєстату в Речі Посполитій, крім правових аспектів, що на сьогодні проаналізовані у двох спеціальних монографіях⁶, безперечно, стосується ширшого тла — політичної культури шляхти в цілому. Її важливою складовою були стосунки короля і шляхетних обивателів, які вибудовувалися на договірних зобов'язаннях, скріплених присягою, що передбачала дотримання взаємної вірності. У підґрунті шанобливого ставлення до короля лежало ставлення до нього як правителя держави, обраного вільними голосами вільних громадян: «Короля шануючи, шануємо самих себе в його особі і ту *maiestatem dominationis*, яка здобувається через наші вільні голоси»⁷. Повага до монарха в середовищі шляхти значною мірою мала інструментальний характер — вона трималася на прагматичному розумінні важливості цього «першого стану Речі Посполитої» для нормального функціонування держави⁸. Звернімо увагу на фрагмент привітання короля маршалком Ізби посольської на сеймі 1590–1591 рр. Яном Русецьким: «Uciekamy — wołał — w tak wielkim zamieszanu spraw wszelkich pod opiekę twego Majestatu, abyś nie pozwolił nas gnębić»⁹. Водночас, як зауважує Едвард Опалінський, такий партнерський тип стосунків поєднувався з патріархальним ставленням до монарха як «пана держави», «господаря», що в антропоморфній моделі, за допомогою якої описували Річ Посполиту, представлявся головою¹⁰. Зв'язок між королем і державою також окреслювали метафорою їх символічного шлюбу, де король виступав чоловіком Речі Посполитої¹¹.

⁶ *Lityński A.* Przepięstwa polityczne w polskim prawie karnym XVI–XVIII wieku. — Katowice, 1976; *Dyjakowska M.* Crimen laese maiestatis. Studium nad wpływami prawa rzymskiego w dawnej Polsce. — Lublin, 2010.

⁷ *Augustyniak U.* Wazowie i «królowie rodacy». Studium władzy królewskiej w Rzeczypospolitej XVII wieku. — Warszawa, 1999. — S. 103.

⁸ Уршуля Аугустиняк наголошує, що пошана монарха була «конструктивною складовою» держави: *Augustyniak U.* Wazowie i «królowie rodacy... — S. 108.

⁹ Цит. за: *Lepszy K.* Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego (1589–1592). — Oświęcim, 2015. — S. 192.

¹⁰ *Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia //* Wyd. Jan Czubek. — Kraków, 1906. — S. 214–215.

¹¹ *Opaliński E.* Kultura polityczna szlachty polskiej w latach 1587–1653. — Warszawa, 1995. — S. 54. Короля чоловіком Речі Посполитої, зокрема, називає на сеймі 1605 р. краківський каштелян Януш Острозький. Див. також аналогічні репліки у політичних текстах часів першого безкоролів'я, як наприклад: «Król przyszył [...] prawie ślub bierze z

Патріархальні почуття шляхти до короля живила і його сакралізація як помазаника Божого, утілена в коронаційних ритуалах¹². Образа королівського маєстату сприймалася як образа Всевишнього та порушення його волі через невідповідне поводження з його намісником на землі, а водночас виступ проти держави через зазіхання на її голову та зламання природного права: «Ten występ jest przeciwko Bogu, przez którego zwierzchność królewska panuje; jest przeciwko Rpltej naszej, o której się on głowę kusił; [...] to jest przeciwko wszystkiemu światu narodów zwyżajom»¹³.

У середовищі шляхти культивувався глибока повага до короля, а оборону королівської гідності уважали обов'язком громадянина. Навіть в моменти найбільшого напруження в стосунках між монархом і шляхтою передбачалося, що претензії до короля мають висловлюватися «з найбільшою пошаною», натомість критика в таких випадках переважно спрямовувалася на роялістів. У публічних виступах королівський маєстат, попри свободу висловлювання, принаймні формально перебував під охороною¹⁴.

Образ маєстату володаря як тяжкого злочину веде свій початок з римського права, де вона обіймала досить широке коло переступів, зокрема, включала підготовку замаху на імператора, недонесення про змову, зраду держави, образу урядників чи заподіяння шкоди їх здоров'ю. Відповідальність поширювалася не лише на особу, що звинувачувалася в цьому злочині, а й членів її родини.

Важливим елементом образи маєстату володаря у середньовічній Європі уважалося зламання йому вірності. Скажімо, в Англії до прийняття Статуту Едуарда III 1352 р. низка злочинів — серед них порушення королівського миру, замах на монарха та членів його родини, збройний виступ проти короля, фальшування монети, зрада васалом свого сеньйора — потрапляли під поняття *high treason* («великої зради») і каралися позбавленням життя винуватця. Статут 1352 р. виділив частину злочинів у категорію *petty treason*, куди були віднесені менш важливі переступи — зрада васала чи розбій на дорогах. Натомість до поняття головної зради увійшли підготовка замаху на короля чи сама думка про це, які були явно задекларовані, збройний виступ проти монарха чи об'єднання з ворогом (тобто «образа Корони»), убивство під час виконання урядницьких обов'язків найближчих радників короля та суддів, а також фальшування монети. Під охорону закону потрапляли і близькі до монарха особи. З часом до поняття «великої зради» долучили

ludem bożym» (Pisma polityczne z czasów pierwszego bezkrólewia // Wyd. Jan Czubek. — Kraków, 1906. — S. 201).

¹² Про королівський *sacrum* ширше див.: *Augustyniak U. Wazowie i «królowie rodacy...»* — S. 67–79.

¹³ *Dyariusze sejmowe r. 1585...* — S. 259.

¹⁴ *Opaliński E. Kultura polityczna szlachty polskiej...* — S. 54–55; *Augustyniak U. Wazowie i «królowie rodacy...»* — S. 108.

письмову й усну образу короля¹⁵. Зауважено, що чим сильніші в державі були абсолютистські тенденції, тим поняття образи маєстату охоплювало більшу і різноманітнішу кількість злочинів аж до повного ототожнення володаря і держави, як це було, скажімо, в Російській імперії.

Коронне право від початку було досить розпливчате як щодо основних характеристик *crimen laesae maiestatis*, тим самим надаючи широкі можливості сторонам для маніпуляцій під час процесу, так і щодо осіб, чия гідність право мало охороняти. Так, конституція 1510 р. практично зосереджена лише на перерахунку осіб, які потрапляють під охорону правової норми. Крім короля, поняття образи королівського маєстату включало всі форми замаху на життя сенаторів, земських і королівських послів, суддів і королівських радників¹⁶. Ця правова норма, скоріш за все, не впроваджувала в судочинство «новину», запозичену з римського права, а лише закріплювала певні практики (скажімо, в 1507 р. скарано убивцю гродського судді)¹⁷. Чи не найгучніший процес про образу королівського маєстату був пов'язаний з убивством каштеляном Миколаєм Руссоцьким із особистих мотивів королівського посланця Томаша Любранського у 1538 р. Ухвалена смертна кара для винуватця обурила шляхту і сенаторів, тож у підсумку Руссоцький відбувся ув'язненням. Роком раніше (1537 р.) таке ж звинувачення було висунуте й ініціаторам львівського рокошу через заборону подібних зібрань, що викликало спротив шляхти, адже йшлося про її свободи та спробу, на публічну думку, укріпити королем свої позиції аж до утвердження абсолютної влади¹⁸. Тож конституція 1539 р. звела поняття образи королівського маєстату лише до різних форм замаху на саму особу монарха¹⁹. Конституція 1588 підтвердила припис про *crimen laesae maiestatis*, поєднавши його в один параграф з *perduellionis* (зрадою Речі Посполитої) — бунтом, змовою з ворогом на шкоду державі, видачею державних таємниць, здачею замку за змовою тощо. Однак якщо злочини проти особи короля за конституційними приписами 1588 р. мали судити сенатори і обрані Посольською ізбою вісім присяглих послів без участі короля, то виступи проти Речі Посполитої потрапляли до такого ж складу суду, однак очолюваного королем як головою²⁰. Практика долучала до поняття образи маєстату такі прецеденти,

¹⁵ Baran K. Dzieje przestępstw politycznych w Anglii między średniowieczem a współczesnością. — Kraków, 2000. — S. 47–97.

¹⁶ Lityński A. Przestępstwa polityczne... — S. 20–23.

¹⁷ Ibidem. — S. 20.

¹⁸ Dyjakowska M. Subsidiarne stosowanie prawa rzymskiego w Polsce przedrozbiorowej na przykładzie zbrodni obrazu majestatu // TeKa Kom. Praw. — 2012. — S. 60–87.

¹⁹ Volumina constitutionum. — T. I (1493–1549). — Volumen 2 (1527–1549). — Warszawa, 2000. — S. 199.

²⁰ Volumina constitutionum. — T. II (1550–1609). — Volumen 2 (1587–1609). — Warszawa, 2008. — S. 62–63.

як змова і бунт проти короля чи вбивство в місці перебування монарха²¹. Прикметно, що жодна із конституційних норм не окреслювала кари за ці тяжкі злочини²².

Окремої уваги заслуговує проблема образи гідності монарха словом, якої нема серед конституційних норм. Існує проте згадка про скарання у 1541 р. підляського воєводи Яна Сапеги ув'язненням, конфіскацією маєтків і позбавленням уряду за те, що розпустив плітки про королеву Бону, яка нібито хоче винищити всіх магнатів. Поширення злих чуток розумілося як образа і позбавлення іншої особи доброї слави, що у випадку недоведеної вини обвинуваченого било по самому скаржнику згідно з правом таліону («око за око»), яке було досить поширене у праві та практиках. До того ж заочна обмова у шляхетських спільнотах, які культивували етос честі, уважалася недостойною почитивої особи. З іншого боку, словесне зганьблення було тісно пов'язане з правом кожного шляхтича на висловлення своєї думки і з гострим спротивом шляхти на його обмеження — обиватель мав демонструвати послух владі вчинками, а не власною думкою. Однак повага до короля не дозволяла шляхтичеві переходити за межі неокреслених правом, але утверджуваних практиками норм, що обумовлювалися соціальними і політичними стосунками²³.

На відміну від короних норм, Литовські статuti (далі — ЛС) досить детально окреслюють як суть образи королівського маєстату, так і кари за неї, хоча й об'єднують в один злочин *crimen laesae maiestatis* і *perduellioni*, можливо, через вплив римського права на постановля багатьох норм. У всіх трьох редакціях перший розділ «О персоне господарской» включає норми, що переважно стосуються образи монарха (*господаря*), хоч і різною мірою. Від початку задекларовано, що справи про образу маєстату мають розглядатися явно у присутності обох сторін (скаржника і відповідача), а також уведена відповідальність для тих, хто обмовляє інших з корисливою метою або з бажання оббрехати і позбавити честі (I ЛС, арт. 1; II ЛС, арт. 2; III ЛС, арт. 2). Наступні артикули присвячені безпосередньо образі королівського маєстату. За I ЛС вона зводиться до втечі в «неприятельську» землю (розд. 1, арт. 2) та нанесення шкоди (*згвалтовал*), поранення чи вбивство королівських посланців і урядників (арт. 6). У II і III ЛС (арт. 3). Це — змова з метою позбавити володаря життя чи замах на нього, тобто йшлося не лише про вчинок, а й про намір; порушення «спокою посполитого» бунтом проти короля на шкоду Речі Посполитій; явне виготовлення монети, тобто узурпація королівської влади; спроби по смерті володаря захопити трон силою; змова з ворогами держави, встановлення контактів через листи чи послів; сприяння у захопленні ворогами замків чи їх здача; запрошення ворожого війська і допомога йому. Карою для злочинця мало бути позбавлення честі,

²¹ *Lityński A. Przestępstwa polityczne... — S. 31.*

²² *Ibidem. — S. 24.*

²³ *Ibidem. — S. 27–29.*

життя і маєтків; його сини теж втрачали шляхетську честь; дружина, якщо присягою підтверджувала свою непоінформованість, зберігала за собою власні отчизні і материнські маєтки, а також віно на третій частині маєтків чоловіка.

Скаржник, що не зміг довести обвинувачення, мав каратися такою ж карою, яка була передбачена за відповідний злочин (II і III ЛС, розд 4). Так, скажімо, за неправдиву обмову у підготовці замаху на господаря чи зраді Речі Посполитої донощик карався на смерть і позбавлення честі. Доводити обвинувачення в образі маєстату мали скаржник зі свідками (за III ЛС — сімома) через присягу (арт. 5).

Окремий артикул у II і III ЛС стосувався втечі в «неприятельську землю» на шкоду господарю і Речі Посполитій, що маркувалося як «зрада». Карою за цей злочин була втрата честі і маєтків; якби таку особу піймали — мали скарати на горло. Сини винуватця не втрачали шляхетської честі, натомість позбавлялися маєтків (арт. 6).

Низка інших злочинів, що включені до першого розділу Статутів, не містить прямих згадок про образу маєстату володаря. Натомість побиття посланця з листами королівськими, старостинськими чи від земського суду трактується як *зелживость* (образа) господарю і панам-радам. За цей переступ, або якби був подертий сам лист, винуватець мав відсидіти 12 тижнів у замку (II ЛС, арт. 20). За III ЛС до переліку осіб, що перебували під охороною цього припису, додавався і возний; збільшувався термін ув'язнення для винуватця до півроку; за вбивство посланця передбачена була смертна кара, а також мінялося окреслення переступу: замість *зелживости* — «зверхности [господарской] не учтил» (арт. 24). Таким же чином трактується і невідповідна поведінка при дворі володаря — відсутність належної поваги до «зверхности нашего маєстату», яка включала такі вчинки та кару за них: за образу словом — шість тижнів ув'язнення, за ляпас — чверть року, у випадку ляпаса, при якому пішла б кров — півроку, за витягання зброї при володарю — втрата руки, за поранення — смертна кара, а якби поранений помер — позбавлення честі і життя, за витягання зброї в королівському місті — ув'язнення на чверть року (III розд. 1, акт. 9).

У II та III ЛС є також окремих артикул, який передбачав кару за словесну образу короля, однак досить легку. До цих норм, а також до аналізу інших злочинів, які розглядалися в першому розділі Статутів і могли бути по-трактовані як образа короля, повернемося безпосередньо в процесі аналізу волинський інцидентів. Це стосується таких злочинів, як фальшування монети, господарського підпису чи печатки, а також «зламання глейту».

Іван Борзобогатий-Красенський ображає короля «нечуваною жорстокістю»

Перший хронологічно акт про образу королівського маєстату, що датується 6 березня 1572 р., — свідчення возного про вручення коро-

лівського мандату Івану Борзобогатому-Красенькому, тобто виклику на королівський суд (див. додаток № 1)²⁴. Акт містить короткий опис пред'явлених Красенькому обвинувачень: нападу на господи двох замкових урядників у 1560 р., побиття, поранення, грабіж, нищення документів, зокрема, й замкових книг. Однак вчинок, що був охарактеризований як образа королівського маєстату, полягав у скоєнні «окрутенства неслыханого» над ворітним Юрієм Формузом, якого за наказом вїта Борзобогатого-Красенького посадили в ув'язнення (спочатку міське, а потім замкове) і там скалічили, відрубавши обидві руки. На жаль, зацілілі матеріали луцького замкового уряду, що увійшли до першої актовї книги, розпочинаються від 31 листопада 1560 р. і не містять згадок про цю справу; на той час замковим писарем уже виступає Василь Дешковський, а ворітним — Войтех Красовський²⁵. Королівський мандат, віддалений від описаних подій дванадцятирічним інтервалом, і відсутність у Волинській метриці будь-яких згадок про подальший розгляд цієї справи у суді вищої інстанції дозволяють припустити, що давня історія впливля не випадково, а на потребу моменту якоїсь зацікавленої особи. Очевидно, йшлося тут не стільки про спробу «отримати справедливість» за вчинені у минулому вїтом Іваном Борзобогатим-Красеньким (а на 1572 рік уже луцьким і острозьким владикою Йоною²⁶) злочини, скільки про маніфестацію, спрямовану на його знеславлення. Згадка про образу королівського маєстату влучала в особу, яка з руки володаря отримувала «духовні хліби», тобто виявляла неповагу і ламала вірність щодо «верховного подавці» своїх життєвих благ. Згідно з I ЛС, який значною мірою був взорований на римське право, за побиття і поранення земського урядника чи королівського посланця при виконанні доручення винуватцеві загрожувала смертна кара, бо такі дії кваліфікували «так, как бы маестат наш господарский образил» (розд. 1, арт. 6). На 1572 р. даної норми в II ЛС вже не існувало, а під охороною перебувала не особа, що тримала уряд, а місце судочинства і, відповідно, судові урядники в процесі виконання ними своїх обов'язків. За статутною нормою (II ЛС, розд. 4, арт. 40) у

²⁴ За статутною нормою оскарженого в образі королівського маєстату мали обсилати саме мандатом (II ЛС, розд. 4, арт. 9).

²⁵ Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / Упор. В.М. Мойсієнко, В.В. Поліщук. — Луцьк, 2013. — С. 579–583.

²⁶ Іван Борзобогатий-Красенький тримав уряд вїта від 1548 до 1566 років (Білоус Н. Луцьке вїтївство в XV–XVII ст.: характеристика інституту та персоналії урядників // Укр. іст. журн. — 2015. — № 4. — С. 4–22). Був номінований у 1562 р. на владиттво Володимирське і Берестейське на прохання чинного єпископа Йосипа і «за причиною» Миколая Радзивила, однак після смерті владики Йосипа не зміг його утримати у збройному протистоянні 1565 р з іншим претендентом Феодосієм Лозовським. Натомість Борзобогатий у 1567 р. здобув номінацію на Луцьке та Острозьке владиттво (*Старченко Н.* Конфлікт у Володимирі 1566 р.: варіант мікроісторичного прочитання // Соціум. Альманах соціальної історії. — Вип. 3. — К., 2003. — С. 67–68).

випадку поранення чи вбивства судового урядника під час засідань винуватець мав «платити горлом». Однак важило те, що злочин, в якому був оскаржений владики Йона, трапився у період дії І ЛС, тож і судитися винуватець, якби справа дійшла до розгляду, мав саме за його нормами.

Найімовірніше, обвинувачення Борзобогатого з'явилося в мандаті з подачі позивача, адже ініціатива у формуванні тексту позову належала зазвичай саме йому. Прикметно, що в цей час фіксується втручання короля у багаторічний конфлікт Борзобогатих-Красенських із волинським каштеляном Михайлом Мишкою-Варковським з приводу межових суперечок між маєтками Галичани і Бородчичі. 14 березня 1572 р. возний визнав у луцькому гроді вручення Мишці королівського листа з вимогою, аби той відшкодував галичанським підданам вартість захопленого збіжжя і всіх збитків, вчинених на їхніх ґрунтах, або ж вирішив із Борзобогатими-Красенськими справу про спірну землю у відповідній інстанції²⁷. Отже конфлікт між контрагентами напередодні появи звинувачення владики Йони в образі королівського маєстату увійшов черговий раз у гостру стадію. Нагадаємо, що у війні за межу між Мишкою і Борзобогатими, що тяглася десятиліттями²⁸, траплялися епізоди мало не бойових дій між супротивниками. Так, зустрічаємо скаргу Борзобогатих, датовану 29 вересня 1565, на каштеляна, який майже ціле літо тримав Галичани в облозі, тож власники маєтку «нигды значне або явне не смѣли з дому ся выхилити ани на послугу г[оспо]д[а]р[ь]скую ехати». Потім Мишка наслав бородчицького урядника зі слугами та помічниками, «а при тых слугах драбов, кнехтовъ немецкихъ и пушкарров подданныхъ своихъ, всего воиска ездных и пеших зброинных людеи болшеи чотырохсот чоловеков з двумя делы, з гаковницами, з ручницами и з ыною розною стрелбою». Все те військо пішло на штурм галичанського двора, в якому погинуло багато документів і серед них королівські привілеї на маєтки²⁹.

Втім, життєпис Івана Борзобогатого-Красенського (чи владики Йони) теж переповнений епізодами сусідських воєн, зокрема, і з такими впливовими людьми, як луцький староста Богущ Корецький³⁰. Однак на кінець 1571 — початок 1572 р. єдиною особою, що, за джерельною інформацією, перебувала в конфлікті з владикою і мала змогу отримати відповідний лист з королівської канцелярії, був сенатор Михайло Мишка-Варковський. А як

²⁷ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі — ЦДІАК України). — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 141 зв.

²⁸ Старченко Н. Каптуровий суд першого безкоролів'я крізь призму скарг (1572–1574 рр) // Український археографічний щорічник. Нова серія. — Вип. 13/14. — К., 2009. — С. 265–283.

²⁹ ЦДІАК України. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 311зв.–318 зв., 1965 р.

³⁰ Горін С. Жидичинський Свято-Миколаївський монастир (до середини XVII сторіччя). — К. 2009. — С. 165.

зауважував один із волинських шляхтичів: «Хто чого у короля его м[и]л[о]сти просить, так с канцлерии одерживает»³¹.

Варто нагадати, що й після запровадження II ЛС продовжувало зберігатися уявлення про уряд як персоналізовану частку ширшої влади його надавці: скажімо, гродський урядник, призначений з руки старости, «уряд старостин на себе носить»³². В іншому випадку володимирські гродські урядники заманіфестували свою підпорядкованість не лише старості, а й через нього як королівського намісника — королю: «Им не раз отказовали, жес в томъ никому догожат не можемъ, толко его к[о]р[о]левскои милости а княжати его м[и]л[о]сти старосте, н[а]шимъ м[и]л[о]стивымъ п[а]номъ, которых местце и уряд на себе носим»³³. А Іван Малинський, чинячи спротив королівському коморнику Яну Добецькому, ображаючи його при возному та погрожуючи києм, заявив: «Я с тебе, пане коморнику, особу к[о]релевскую зложу и києм тебе дамъ»³⁴.

Тож володимирські гродські урядники — підстароста Андрій Романовський, суддя кн. Федір Курцевич та писар Якуб Крушинський — у своїй протестації, поданій до запису в луцькому гроді 14 липня 1586 р., наголошують, що під час рочків просили шляхту, аби та зберігала спокій: «тых розруховъ занехали, а на зверхность и владзу его королевское милости, княжати его милости старосты, также врядовую се не торгали и ее не ламали»³⁵. Вони трактували спротив шляхти розпорядженню старости кн. Костянтина Острозького, який призначив новим писарем Крушинського, як «зневоленье и обелжене звирхности его королевское милости и урядовое», тобто вказували, зокрема, і на образу короля³⁶.

В актових книгах можна зустріти і згадки про особу, що відмовлялася виконувати королівські декрети, як «непослушного звирхности наше господарское и права посполитого»³⁷, а про невластиве поведження у суді як «неучтивения въ суду мѣстца г[оспо]д[а]рського»³⁸.

Тобто, навіть тоді, коли не йшлося про поважніші переступи, звинувачувальна риторика щодо порушників суспільного спокою («покою посполитого») балансувала на тонкій межі, за якою лежала сфера образи королівської влади. Однак при цьому скаржники утримувалися від прямого їх трактування як образи маєстату володаря. Випадок із обвинуваченням Івана Борзобогатого-Красенського, натомість, мав, схоже, суто інструментальний характер, як засіб у знеславленні ворога.

³¹ ЦДІАК України. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 419 зв.

³² Там само. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 295.

³³ Там само. — Спр. 35. — Арк. 674.

³⁴ Там само. — Спр. 12. — Арк. 573 зв.–574.

³⁵ Там само. — Спр. 35. — Арк. 674 зв.

³⁶ Там само. — Арк. 675.

³⁷ Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 14. — Арк. 287 зв.

³⁸ Там само. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 12. — Арк. 24 зв.

Справи про фальшування монети — «власна річ короля»

Наступний акт, хоч теж не містив згадок про *crimen laesae maiestatis*, належав до тих злочинів, які, в залежності від нюансів, можна було витлумачити як образу володаря (див. додаток № 2). Ідеться про фальшування монети — зазіхання на права, які належали верховній владі. Так, в одній зі справ, пов'язаній саме з цим злочином, луцькі гродські урядники вирішили посадити учня золотаря, пійманого на карбуванні монети, в ув'язнення, а тим часом послати по науку до короля, позаяк те все стосується «власної речі короля»³⁹. Нагадаємо, що фальшування монети входило в поняття великої зради в Англії, а також трактувалося як образа королівського маєстату у Франції.

Відповідний статутівий артикул передбачав покарання смертною карою через спалення одразу для кількох зовнішньо подібних — фальш з корисливою метою — варіантів злочину: власне фальшування монети, тобто псування готової монети; свідоме додавання неблагородних металів під час виготовлення монети *минцарями* на шкоду Речі Посполитої; фальшування золотарів, від чого потерпали приватні особи (II ЛС, розд. 1, арт. 13; III ЛС, розд. 1, арт. 17). Серед інших подібних злочинів, що окреслюються поняттям «фальшування», — підробка підпису і печатки короля та інших урядників, зокрема, земських, гродських та підкоморських писарів для виготовлення фальшивих документів. Типологічно сюди ж належали операції по підчистці та виправленню актів майнового характеру. За ці дії також передбачалося смертна кара (II ЛС, розд. 1, арт. 12; III ЛС, розд. 1, арт. 17).

Справа золотаря, звинуваченого у виготовленні фальшивої монети, розглядалася 29 лютого 1580 р. у Володимирі призначеними королем комісарами — королівським маршалком Олізаром Кирдеєм-Мильским та кн. Дмитром Козекою (третій, Миколай Харленський, на той момент перебував у Литві) — перед володимирськими гродськими урядниками, до яких був спрямований королівський лист з певними настановами. Фальшифомонетника піймав і привів до городу його пан кн. Марко Сокольський, який, за словами золотаря, гнівався на його сина Стаса за те, що той відмовився йому, князеві, служити. Знайшовши у свого слуги начиння для виготовлення монети, Сокольський представив свою версію: те начиння належить Стасові, що робив гроші для Богуфала Іваницького, до якого пристав на службу, знехтувавши пропозиціями Марка. А під час ув'язнення золотаря князь прислав до нього сокольського попа та пропонував вказати на Богуфала як зацікавлену особу у виготовленні монети Стасом, а за те обіцяв відпустити. Обвинувачений твердив, що син його справді працював із іншим золотарем короткий час у Іваницького, виконуючи його замовлення, що не мало жодного стосунку до карбування монети, а потому полишив своє ремесло і

³⁹ Там само. — Спр. 10. — Арк. 211–211 зв.

ним уже кілька років не займається. Натомість, за словами золотаря, знайдене у нього начиння належить іншому його синові — Петрові, який, довідавшись про арешт батька, втік і покинув інструменти та форми. Той Петро служив певний час золотареві Чаплича, однак монету вони не били. За чутками, на момент ув'язнення батька Петро перебував у містечку Межиричі князя Корецького.

Обвинуваченого кілька разів брали на тортури, в результаті чого він розповів про золотаря, який робив гроші на пасіці «якогось» пана Єловицького, а також вказав на ковельського міщанина Ігната Царейченя, що нібито бавився тим же промислом. «На муці» золотар визнав свою вину та повідомив, що монети, які вони виготовляли упродовж двох років, його син збував по ярмарках євреям за ціною копа за півкопи. Судді ухвалили для обвинуваченого кару згідно зі статутним приписом — спалення, що й було виконано. Перед смертю золотар просив зняти обвинувачення з Ігната Царейченя, на якого він указав несправедливо «з великої муки».

Одним із важливих моментів цієї справи, як і попередньої, є спроба через тяжкі кримінальні обвинувачення знеславити свого супротивника. Відмова сина золотаря Стаса служити князю Марку Сокольському була сприйнята ним як підваження авторитету, відмова у довірі, що дошкульно било по добрій славі шляхтича. А це автоматично перетворювало особу, якій віддали перевагу, на ворога та штовхало до помсти, чи, в кращому випадку, переводило в ранг недоброзичливця. Формально заява золотаря про причетність до виготовлення фальшивої монети Богуфала Іваницького, до чого оскарженого намовляв князь, напевно, не могла йому зашкодити, адже звинувачення шляхтича особою нешляхетного стану не мало братися до уваги, якщо не було підтвержене вагомими свідченнями. Тож в даному разі, очевидно, могло йтися лише про знеславлення доброго імені супротивника як акт помсти. А що Сокольський мав на увазі саме це, засвідчує протестація іншого шляхтича Андрія Бліновського — у тому ж володимирському гроді трохи більше, аніж за тиждень після страти золотаря (див. додаток № 3). 9 березня він визнав, що люблінський єврей Лейзор віддав йому в заставу монети різного гатунку, поклявшись, що таляри, яких Бліновський не знав, старі і напевно добрі. Однак коли він спробував розплатитися ними за рибу у Володимирі, власник товару визнав їх фальшивими. Тож Бліновський, «постерегаючи, деи, почтивости своее шляхетское, и не хотечи того на себе носит», заявив про свій намір вирішити ту справу з євреєм перед судом, щоб можливе звинувачення з себе «зложит и очистит, яко почтивый шляхтич». Він оголошує суму втрат у 2 тис. польських золотих, які, схоже, уважав еквівалентом моральним втратам — «змазы почтивости», що призвело до підозри його серед людей, тобто втрати довіри, на якій трималися стосунки в шляхетському середовищі. Тож, як бачимо, для шляхтича звинувачення у фальшуванні було великою образою, яку й хотів заподіяти Соколовський Іваницькому, намовляючи золотаря вказати на останнього як замовника у виготовленні монети.

Справи про фальшування зрідка трапляються в актових книгах і можуть бути предметом окремої розвідки.

Відлуння третього безкоролів'я: Олександр Пронський у боротьбі за луцьке староство

Історія боротьби кн. Олександра Пронського за утримання в своїх руках луцького староства стосується драматичного періоду в історії Речі Посполитої — третього безкоролів'я, яке наступило зі смертю Стефана Баторія 12 грудня 1586 р., а закінчилося коронацією Зигмунта III Вази 27 грудня 1587 р. Коронаційний сейм (10 грудня 1587 — 30 січня⁴⁰ 1588 рр.), щоправда, проходив на фоні останніх спроб прибічників іншої кандидатури на трон — архієпископа Максиміліана — повернути ситуацію на свою користь. Їх спротив був зламаний у битві під Бичиною (24 січня 1588 р.) королівським військом, очолюваним канцлером і великим гетьманом Яном Замойським. У результаті в полон потрапив сам Максиміліан, а з ним — і грона наближених до нього представників еліти Речі Посполитої («зацні і заслужені люди великих фамілій»), серед яких луцький староста кн. Олександр Пронський. Як зауважує королівський секретар і вірний клієнт Замойського хроніст Рейнгольд Гейденштейн, полонені були потрактовані як такі, що образили королівський маєстат⁴¹.

Конституція «*Procesus contra rebelles*», прийнята на коронаційному сеймі, окреслювала провини бунтівників — невеликої кількості осіб, які виступили проти спільного вибору короля і своїми діями спрямували Вітчизну до згуби: розірвали Річ Посполиту і влаштували громадянську війну, запросили іншого володаря з іноземним військом, обложили столицю, захопили міста і замки, спустошили шляхетські маєтності, а їх власників змусили присягати чужому правителю, скликали сеймики всупереч праву, узурпували посольства до інших володарів тощо. Тож згідно з конституцією, бунтівників мали викликати до суду позовами, врученими їм за чотири тижні до судового засідання, де суддями при королі мусило бути щонайменше вісім сенаторів і вісім присяглих представників Посольської ізби. Однак зауважувалося, що король «не закриває дороги до своєї ласки» для тих, хто до призначеного терміну «її шукатиме». Увільнялися від відповідальності супротивники кандидатури Зигмунта III, які не взяли до рук зброї. Натомість маєтки бунтівників, проти яких послані війська на чолі з коронним гетьманом, мали бути конфісковані на користь постраждалих у цій війні⁴².

⁴⁰ Г. Люлевич називає саме цю дату як остаточне завершення сейму (*Lulewicz H. Gniewów o unię ciąg dalszy...* — S. 415), натомість дату 20 січня зустрічаємо у: *Volumina constitutionum*. — Т. II (1550–1609). — Vol. 2: (1587–1609). — S. 53.

⁴¹ *Hejdensztein R. Dzieje Polski od śmierci Zygmunta Augusta do roku 1594*. — Petersburg, 1857. — Т. II. — S. 279.

⁴² *Volumina constitutionum*. — Т. II. — Vol. 2. — S. 73–75.

Саме у цей час, коли по завершенні коронаційного сейму шляхта мусила на місцях присягати на вірність Зигмунту III, 4 лютого 1588 р. Адам Рудавський перед володимирськими гродськими урядниками оповів свою скаргу на слуг кн. Олександра Пронського (див. додаток № 4). За його словами, коли його служебник приніс глейт (охоронний лист), даний Рудавському від імені Зигмунта III Вази, до луцького гроду із проханням прийняти його для фіксації в актових книгах, урядники відмовилися його взяти. Ба більше, сказали, що приймають лише листи від Максиміліана, тож хай той слуга іде собі геть, доки йому не заподіяли якоїсь кривди. А коли він на те відповів, що лист має від нинішнього короля, шведського королевича, вони скочили зі своїх мість, ображали того слугу і ледь не побили.

Так зване *зламання глейту* — поранення чи вбивство без певної причини особи, яка би з глейтом приїхала до суду, — мало каратися смертю (II ЛС, розд. I, арт. 8). За III ЛС поранення каралося піврічним ув'язненням на дні вежі, а за вбивство передбачалося скарання «на горло» (розд. I, арт. 13). В даному разі хоч і йшлося лише про відмову прийняти глейт, однак це супроводжувалося невизнанням особи коронованого короля, а це вже можна було трактувати як бунт проти нього. Позаяк на гродських урядах перебували старостинські слуги, то відповідальність за їхні дії падала на кн. Пронського як їхнього пана. Однак про образу короля у скарзі не згадано, та й узагалі він позбавлений ширших коментарів. Цілком імовірно, що поняття образи королівського маєстату як дуже серйозного обвинувачення не сплигло через те, що сам скаржник Адам Рудавський належав до клієнтарного кола кн. Пронського⁴³, а конфлікт, про що свідчить позивання Рудавським старости на королівський суд⁴⁴, трапився через майновий інтерес⁴⁵.

Попри конституцію про бунтівників, прийняту в січні 1588 р., згідно з якою кн. Олександр Пронський мав утратити луцьке староство, воно перебувало в його руках ще майже два роки (напевно, до кінця жовтня 1589 р.).

⁴³ Адвокат Адама Рудавського, служебник кн. Пронського Станіслав Петровський заявляє 2 серпня 1580 р., що його клієнт не може стати на гродські рочки, бо як жовнір разом із Пронським поїхав на війну (ЦДІАК України. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 193–204 зв.).

⁴⁴ Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 39–39 зв. Луцький возний Іван Жуковецький 1 лютого 1588 р. носив позов від імені короля до кн. Олександра Пронського від Адама Рудавського про відібрання двора і маєтності в селі Волиця і Брани. Князь мав стати за чотири тижні 29 лютого в Кракові перед королем, або там, де буде на той час двір короля.

⁴⁵ Цілком імовірно, що в основі конфлікту лежали також родинні негаразди слуги кн. Пронського — Напольського, який, одружившись з удовою Бранського, змушував її переписати маєтки першого чоловіка на нього, обійшовши інтереси дітей Бранського як спадкоємців. На захист удови якраз і став її сусід Рудавський (Там само. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 24–34. — Арк. 183–188 зв. та інші).

Записів про роботу в цей час гродського суду нема, але зустрічаються згадки про окремих урядників, які почувалися цілком впевнено. Так, 22 червня 1588 р. підвоєвода Іван Калусовський від імені волинського воєводи кн. Януша Острозького вніс до луцького земського суду скаргу на Остафія Єловича-Малинського, гродського суддю за старостування Олександра Пронського, про те, що він, «будучи помочником людеи, против Отчизны повстаючих», втрутився в йому неналежний уряд, оголосив себе підстаростою і провадить суди за відсутності старости і без королівської волі на його урядування⁴⁶. Також Калусовський оповідав, що 20 червня той же Малинський зі слугами Пронського — Яном і Якубом Циминськими, трьома панами Гесинськими, Ярошем, Криштофом і Щасним, Миховським, Борищевським та іншими — перестріли його, коли він ішов до замку, де засідав земський суд, направили на нього рушницю, і якби добрі люди їх не угамували, то, напевно, його б убили. А ті всі названі особи на коронаційному сеймі «за неприятели Отчизны пресужоны». Однак вони зі злого умислу, не маючи жодних прав, «своivolне и упорне» забороняють волинському воєводі виконувати його урядницькі обов'язки⁴⁷, серед іншого, Малинський узяв у свою юрисдикцію луцьких євреїв, які натомість мали перебувати у владі воєводи.

Однак головні події з приводу луцького староства розігралися через рік, влітку 1589 р. Королівський дворянин і писар Флоріан Олешко 5 серпня подав до володимирського гроду, який на той час став основним майданчиком, де озвучували скарги на Олександра Пронського і його людей, королівський лист до обивателів Луцького повіту від 29 травня того ж року. В ньому повідомлялося, що на коронаційному сеймі була прийнята конституція, яка передбачала покарання для всіх активних прибічників Максиміліана, зокрема, й тих, що разом з архікнязем потрапили в полон, «которой вине урожонны Александер Проньский былъ подпаль». Однак король зі своєї ласки і щедрості, «не ростегаючи срокгости правное, яко иньшим, такъ и оному тую вину, которой былъ подлегаль», відпустив. Утім, луцьке староство, яке було в держанні Пронського, король для потреби Речі Посполитої вирішив повернути до своїх рук, залишивши можливість для князя надалі отримати своє, демонструючи монарху «хуть и верность служобъ». Відібрати староства було доручено Флоріану Олешку, однак Пронський не лише не передав його посланцеві, а й знову продемонстрував давній «упорный» і свавільний умисл, укріпивши луцький замок гарматами й «иншою розною стрелбою», чим вчинив спротив королеві і всій Речі Посполитій та потрапив під відповідні кари, передбачені конституцією. Тож тим листом король повідомляв усім обивателям Луцького повіту, щоб вони не уважали за старосту кн. Олександра Пронського, натомість тимчасово

⁴⁶ Там само. — Ф. 26. — Оп. 1. — Спр. 61. — Арк. 224 зв.–225.

⁴⁷ Там само. — Арк. 225 зв.–226.

перейшли під владу королівського представника («сурогатора») Флоріана Олешка, а невдовзі Зигмунт III обіцяв призначити і старостою⁴⁸.

Олешко того ж 5 серпня засвідчив, що 27 липня 1589 р. Олександр Пронський відмовився передати йому староство, пояснюючи, що після згаданої конституції він покутував свою вину за прихильність до Максиміліана та заслужив прощення від короля: «... и до ласки его к[о]р[олевскои] м[и]л[ости] пришол, моего м[и]л[остивого] п[а]на, руку далемь его к[о]р[олевскои] м[и]л[ости], целовалом ее, отдаючи его к[о]р[олевскои]

⁴⁸ Там само. — Арк. 427–428 зв. Король відібрав у Пронського староство, очевидно, під тиском Яна Замойського. Під його ж пресом ще один «кривдник королівського маєстату» Спитек Йордан за згодою короля продав староство за 5 тис. золотих, щоб розплатитися з канцлером за шкоди, вчинені під час безкоролів'я (*Lepszy K. Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego...* — S. 99) Луцьке староство в результаті потрапило до рук вірного клієнта канцлера Яна Замойського Олександра Семашка, всупереч старанням кн. Костянтина Острозького здобути його навіть ціною відмови від повторно отриманого після смерті сина у 1588 р. володимирського староства. Про це він писав у листі до Замойського від 11 червня 1589 р., звинувачуючи канцлера, що той нічого не робить для того, щоб допомогти у цій справі князеві (*Kempa T. Konstanty Wasyl Ostrogski (ok. 1524/1525–1608) wojewoda kijowski i marszałek ziemi wołyńskiej.* — Тогуń, 1997. — S. 202). Зауважимо, що Замойський від 80-х років активно формував свою клієнтарну сітку на Волині та Брацлавщині. Привілей для Семашка на луцьке староство, вписаний до Волинської метрики, датується 28 травня 1589 р. (*Urzednicy wołyńscy XIV–XVIII wieku. Spisy / Oprac. M. Wolski.* — Kórnik, 2007. — S. 98), що загалом збігається зі спробою Олешка взяти староство з рук Пронського. Однак до луцької актової книги було вписане ще одне надання, датоване 3 травня 1590 р. (ЦДІАК України. — Ф. 26. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 550 зв.–551 зв.), тобто цей привілей Семашко мав отримати під час сейму, на якому Замойський здобув тріумфальну перемогу над своїми супротивниками (*Lepszy K. Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego...* — S. 124). Дата впису — 28 червня 1590 р. Прикметно, що того ж дня до земських книг була внесена й інформація про призначення старостою 26 червня гродських урядників — підстаростою Щасного Галезького, суддею Тита Хом'яка, писарем Олександра Ворону-Боротинського, повідомлена через лист Семашка, поданий Марціном Лашем-Стримилецьким, членом ворогуючої з кн. Пронським родини (ЦДІАК України. — Ф. 26. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 551 зв.). На 28 червня у четвер припадає і перша сесія гродського суду після тривалої, з кінця 1586 р., перерви в його функціонуванні. Тобто, до червня 1590 р. Семашко виступав у ролі лише субделегатора староства, а показником його нестабільного становища ще на початку 1990 р. може бути той факт, що на луцьких урядах згадується як суддя Остафій Малинський, а як писар — Адам Букоємський, клієнти кн. Пронського. Місце підстарости займає людина Семашка — Щасний Галезький. Цікаво, що Абрам Галезький натомість фігурує як слуга кн. Пронського, який 21 лютого 1590 р. з наслання пана напав разом із гайдуками на слуг Олександра Семашка (Там само. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 38. — Арк. 109 зв.–110 зв.). Утім, Остафій Малинський не закінчив свою кар'єру гродського урядника: за старостування Миколая Семашка, сина попереднього старости Олександра, він від 2 листопада 1600 р. знову фіксується на уряді гродського судді, що можна пояснити не лише його досвідом чи особистими якостями, а й родинними зв'язками із Семашками (Там само. — Спр. 61. — Арк. 243 і далі).

м[и]л[ости] веру, послушенство и службы мое». Тож у підсумку, твердив князь, в інших учасників збройного протистояння справді відібрали їхні уряди, натомість він майже два роки потому тримав луцьке староство, яке він «зслужил продком его королевское м[и]л[ости] и право маю»⁴⁹. Пронський заявляв, що він і далі сподівається служити королю «здоровьем своим и тымъ остаткомъ маетности своее, наконець и всим, што одно маю», згідно з присягою Зигмунту III («яком то его королевском м[и]л[о]сти, отдаючи послушенство и подданство мое, офьяроваль, кгда ж маю и доброе сердце до его к[о]р[олевской] м[и]л[ости]») ⁵⁰.

З королівського листа впливало, що були якісь попередні спроби відібрати старостинський уряд від кн. Пронського, однак невдалі. Проте слова кн. Пронського у відповідь на королівський лист, які 5 серпня переповів королівський дворянин, не вписуються у цю картину⁵¹. Луцький староста підкреслює, що упродовж усього часу від коронаційного сейму до дати на королівському листі в нього «Луцка не взято было, аж тепер, кгдам и до ласки его к[о]р[олевской] м[и]л[ости] пришол». На останній деталі — королівській ласці як питомій ознаці доброго володаря — Пронський наголошує у своїй мові багато разів у різних варіаціях: «А тепер ее [маетност] берутъ, кгдам вже розумель, же за тым пристем моим до ласки его к[о]р[олевской] м[и]л[ости] слушнем при тым старостве з ласки его к[о]р[олевской] м[и]л[ости] зостат мель и такъ то солвоваль, кгда кого пан в ласку приимуетъ, всимъ его дарует»⁵².

Князь підкреслює, що уважає свого милостивого пана (короля) «счодробливимъ и побожнымъ», тож був певний, що він не лише не відбере староства, а й обдаровуватиме його й далі за служби, як обіцяв під час примирення: «за тым принятемъ до ласки своее панское не толко ми того не одберет, але и далшого опатрения [...] од его королевское м[и]л[ости] собе за службы свое обещоваль». Насамкінець староста заявив, що не буде перечити королівській «справедливій» волі, більше того — «и сам под ноги его королевское» піддається, однак, «декляруючи» свою покору, уважає неможливим на той час передати староство Флоріанові Олешку («на тот часъ пустит му ся того такъ згола не годит») ⁵³.

⁴⁹ Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 425 зв.–426.

⁵⁰ Там само. — Арк. 425–427.

⁵¹ Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 425–427. Нам також не вдалося натрапити на сліди цього спротиву, якщо він таки був. Скоріш за все, ситуація зі староством зависла у стані невизначеності. Урядники Пронського, як засвідчує скарга підвояводи Калусовського, спробували створити подобу функціонування гроду. Однак за весь цей час від січня 1588 до січня 1590 років відсутні актові книги, а це непрямому вказує на те, що грод не діяв.

⁵² Там само. — Арк. 425 зв.

⁵³ Там само. — Арк. 426.

Виявляючи на позір свою покору королеві, луцький староста Олександр Пронський водночас вказує на його невідповідну справжньому володареві поведінку — він, ласкаво прийнявши покору Пронського та давши йому руку на знак примирення, завіривши свого підданого у подальшій ласці щодо нього, зламав слово, вчинив усупереч властивим королям милосердю, щедрості й побожності. Джоффри Козьол, аналізуючи поняття справедливості у середньовіччі, зауважує, що справжня влада була тісно пов'язана не із відповідним застосуванням правових норм, а з моральною владою вирішувати, коли карати, а коли виявляти милість. «Суд і ласка», «справедливість і милість» — найчастіше вживані поняття у середньовічній політичній риторичі, де милість доповнювала справедливість. Наділена владою особа мала взоруватися на Бога, де Божа справедливість була актом Божого милосердя, тож жоден пан не міг бути добрим володарем, якщо не вмів виявляти милосердя⁵⁴. Ба більше, ласка володаря у діаді «пан — слуга» передбачала готовність слуги робити все для того, аби її заслужити і зберегти⁵⁵.

Тож учасник трьох елекцій на трон Речі Посполитої, який тривалий час перебував при французькому дворі Карла IX, член почесного посольства від Речі Посполитої до Генріха Валуа у 1573 р., блискучий магнат та знавець багатьох мов кн. Олександр Пронський знав, як і чим можна образити короля⁵⁶. Утім, не можна відкидати й того факту, що вписаний до актових книг «конспект» промови Пронського був суттєво зредагований королівським писарем Олешком, який, поза сумнівом, теж знався на мистецтві риторики. Звернімо увагу, як ці звинувачення короля резонують із фрагментом майбутнього сейму 1590–1591 рр., де Ян Замойський у боротьбі за свою кандидатуру на підканцлерство публічно в сенаті звинуватив Зигмунта III у зламанні слова, адже у листі той висловив симпатії до креатури канцлера — Пйотра Тилицького. Канцлер твердив: якщо король не дотримує обіцянки, більше ані його словам, ані листам не буде жодної віри⁵⁷.

⁵⁴ *Kozioł G.* Begging Pardon and Favor. Ritual and Political Order in Early Medieval France. — Ithaca, New York: Cornell University Press, 1992. — P. 216–218.

⁵⁵ *Kiedy sługa zna łaskawe oko pańskie, powinien się starać, aby sobie one łaskę zachowywał i umiał jej strzedz (Dyariusze sejmowe r. 1585... — S. 28).*

⁵⁶ *Żelewski R.* Aleksander Proński // *Polski Słownik Biograficzny.* — T. 28. — S. 507–509.

⁵⁷ *Lepszy K.* Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego... — S. 201. У своїй відповіді король затаврував Замойського і насамкінець заявив, що є польським королем і не має охоти, та й не може ділити з будь-ким королівської влади. На що канцлер нагадав: поляки обирають короля, а не тирана. Частина сенаторів уважала, що вини на Замойському нема, адже сенаторам, як нікому, належить право свободи слова. В результаті довгих переговорів канцлер погодився перепросити короля, але акцентував під час виголошення слів пробачення, що робить це під тиском сенату, бо не мав наміру образити Зигмунта. Однак якщо той витлумачив його слова саме як образу, то перепрошує. Король відповів, що на прохання сенату вибачає і не буде згадувати про

Флоріан Олешко у своїй скарзі також описує, що князь Пронський чинив силовий спротив його спробі взяти луцький замок до своїх рук. Возний Григорій Вербський 5 серпня підтвердив слова королівського дворянина своїм визнанням у володимирському гроді. За його словами, 3 серпня Олешко прийшов до замку, щоб повернути його королю в посесію, однак Олександр Пронський осадив замок слугами та іншим озброєним людом, «стрелцы и гаидуками». Тоді Олешко наказав возному прибити королівський універсал на ринку та по інших традиційних місцях і його «обволати»: «Его к[о]р[олевской] м[и]л[ости] sprawy вси судовые правные юрисдиции староства луцкого кн[язя] его м[и]л[ости] Пронского здымует и до владзы своее господарское брати рачит, про то абы жаден зь их м[и]л[ости] п[а]нов обывателев повету луцкого, такъ народу шляхецкого люде, яко бояре, месчане и иные подданные, до юрисдиции староства луцкого прислухающие, кн[язя] его м[и]л[ости] Пронского за старосту не мѣли и не узнавали, и справъ своихъ жадных у юрисдиции уряду его не одправовали под винами тыми жь, яко князь его м[и]л[ост] Пронский по[...]далъ, в констытуции описаными, обещуючи имъ сурокгатора для справъ ихъ судовых од его королевское м[и]л[ости] назначоного оповедити, поки староста дан будеть».

Після того, як возний публічно озвучив універсал, Олешко його копію спробував прибити до замкової брами, однак слуги Пронського Адам Букоємський та Лукаш Малаховський за наказом пана стали тому на заваді, «шарпали и в прибеванью руку ему одтручали и квалтомъ прибиванья боронили», а також погрожували королівському дворянинові та возному⁵⁸.

Проте позатекстова реальність, схоже, виглядала дещо інакше, аніж її подав Флоріан Олешко та повторив із його слів возний Григорій Вербський. 22 жовтня луцькі возні Матис Славогурський, Станіслав Коломийський та Федір Свиридовський визнали у володимирському гроді, що були 20 серпня 1589 р. в луцькому замку, де кн. Пронський питав возного Вербського при Флоріану Олешку, чи їздив він із королівськими листами для відбирання староства, чи бачив наповнений зброєю і людьми замок і чи може підтвердити, що старостинські слуги шарпали Олешка і відпихали його руку, коли він копії з королівського листа намагався прибити до брами. Вербський за результатами цього опитування подав до запису текст свого нового визнання, засвідчений власним підписом та скріплений підписами і печатками згаданих возних. У ньому він твердив, що був радше ретранслятором слів королівського дворянина, тож і засвідчив: «якобых я мель видети и сознати людемъ служебным, гаидуками, стрельбою розмаитою, делами, гаковницами осажонны замокъ луцкий». Насправді ж того всього він не

той прикрий інцидент, проте лише за умови, що подібне не повториться (Ibidem. — S. 201–204). На цьому сеймі також була знесена інфамія, оголошена прибічникам Максиміліана згідно з конституцією коронаційного сейму (Ibidem. — S. 213).

⁵⁸ ЦДІАК України. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 423 зв.–424 зв.

бачив, а зустрів у замку лише кількох слуг Пронського⁵⁹. Вербський також додав, що він не бачив, аби Олешка шарпали чи намагалися відірвати його руки від копії королівського листа, коли він її прибивав, «толко самими словами, стоячи у стени, заслоняючи руками, прибият не допустили», нагадуючи королівському дворянинові, що він чинить «над звичаи» свого уряду⁶⁰.

Тяжко напевно сказати, що і друге свідчення возного Григорія Вербського було тотожне реальним подіям, адже він міг чинити під тиском, на цей раз уже Пронського, який все ще утримував свої позиції на Волині. Возні, які скріпили свідчення Вербського, могли зберігати лояльність до старости, адже ситуація мала шанси хитнутися у сприятливий для Пронського бік. Вибір князя у вересні того ж року депутатом на Трибунал вказує на його добрі позиції у середовищі волинської шляхти або ж засвідчує симпатії волинян у період безкоролів'я до кандидатури Габсбурга⁶¹. Врешті, возні могли належати до служебницького чи клієнтарного кола старости. Принаймні, щодо одного з них — Станіслава Коломийського — знаходимо таку інформацію. Наступник князя на луцькому старостві Олександр Семашко, утвердившись на уряді, почав зводити порахунки зі слугами свого попередника. Їх за Семашковим наказом на початку липня 1590 р. побили, відібрали шаблі та посадити до «турми злодейское» прямо під час засідань луцького гродського суду. А возного Станіслава Коломийського (одного з трьох, які свідчили на користь Пронського) «з великою грозбою, зсоромотивши, прочь зь замку выгнать. А судью своего кгородского пана Тита Хомяка, заволавъши до себе, розказаль, абы от того возного жадныхъ справъ не приимоваль». Новий староста також заборонив міщанам тримати по своїх господах слуг Пронського. Скарга скривджених слуг була вписана до володимирських гродських книг 7 липня того ж року⁶². Туди ж подав свою протестацію і ображений на «добррой славе шляхетской» возний Коломийський, заявляючи, що свій уряд він отримав за привілеєм короля Стефана з руки воеводи: «кгдажь не староста, одно воевода возных становить и их пострыгаеть, воевода теж их и судить». Натомість староста Олександр Семашко «чого ми не даль и отняти бы не могъ, мене кгвальтомъ отогнать и одопхнуль»⁶³.

Отже, Олександр Пронський, який образив маєстат короля, порушивши збройним бунтом проти нього спокій та злагоду Речі Посполитої, мав бути покараний згідно з II ЛС утратою честі, життя і майна. За конституцією і

⁵⁹ Там само. — Арк. 571–571 зв.

⁶⁰ Там само. — Арк. 570 зв.–571 зв.

⁶¹ У сеймиковій ухвалі від 11 вересня 1589 р. він фігурує серед обраних на Трибунал депутатів як луцький староста (Там само. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 22. — Арк. 580–581).

⁶² Там само. — Спр. 23. — Арк. 398–399 зв.

⁶³ Там само. — Арк. 401–402.

подальшими переговорами за лаштунками кара для багатьох «зрадників», зокрема, і для Пронського, суттєво зменшилася і звелася до втрати королівських надань. Ласка короля, як плата за покору князя і його готовність служити, проте, виявилася недостатньою, що й було акцентовано. Відібрання староства королем після примирення з бунтівним князем можна було потрактувати як помсту, а це було недостойно доброго володаря, що й прозвучало докором чи то з вуст самого Пронського, а чи приписано було йому недобррозичливцем Олешком. Такій позиції короля протиставлено добру славу князя та його родини: «Я и с цвиченя моего, и з выхованья, и з уроженья продковъ моих цнотливыхъ маю то, ижъ завжды на свити жиломъ добре и каждому былъ прав. Такъ же кроломъ их м[и]л[о]сти, паномъ своимъ, поготову веру, послушенство и службы мое цело отдаваломъ, ровно з другими братею своею. И на якимсь местцу землю, кровю скропленую, знаки продковъ своих вспомнел, себе самого прикладом их давалъ, же теж в тые ж тропы никгды жадное воины служить паном своим не опустил, яко за счесливого панованя его к[о]р[о]левскои м[и]л[о]сти Стефана, светое памети п[а]на светобливого, з нелитованемъ здоровья своего своим власным коштом з маетности своее власное оичистое немалый почет людеи до службы Речи Посполитое по ввес векъ житя своего ставиль и служил»⁶⁴.

На «виправдання» Зигмунта III варто додати, що в 1591 р. кн. Олександр Пронському був наданий сенаторський уряд троцького каштеляна⁶⁵, що засвідчує спроби короля у протистоянні з могутнім канцлером Замойським забезпечити собі підтримку людьми з табору недавніх опонентів⁶⁶.

Михайло Дубницький називає короля «шведом, шевцем і слєдзем»⁶⁷

Історія про словесну образу королівського маєстату, що трапилася у Володимирі 20 червня 1588 і завершилася у серпні того ж року, на перший

⁶⁴ Там само. — Стр. 22. — Арк. 425 зв.—426.

⁶⁵ Олександр Пронський був обраний послом на сейм 1590 р. від віленського воеводства, а на сеймі 1590–1591 рр. отримав віленську каштелянію (*Żelewski R. Aleksander Proński...*). Прикметно, що на цьому ж сеймі волинські послы послы виявилися серед тих, хто протистояв політиці Замойського (*Lepszy K. Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego...* — S. 193). Пронський був учасником сейму 1591–1592 вже як сенатор (*Dyariusze i akta sejmowe r. 1591–1592. Scriptores Rerum Polonicarum.* — Т. XXI. — Kraków, 1911. — S. 314, 331).

⁶⁶ Зигмунт III перебував у тяжкому становищі, за твердженням К. Лєпшого — недосвідчений і не дуже здібний молодик, який погано розумів своє місце в конкуренції різних груп за владу, що ускладнювалося присутністю біля короля блискучого впливового політика Яна Замойського в zenіті своєї слави. Король спробував воювати з канцлером, замість зробити його спільником (*Lepszy K. Rzeczpospolita Polska w dobie sejmu inkwizycyjnego...* — S. 36–37).

⁶⁷ Ślędz (пол.) — оселедець.

погляд, виглядає як курйоз (див. додаток № 5). 8 серпня до володимирського гроду були подані два акти. Один — скарга володимирського вїта Михайла Дубницького на волинського підстоля Криштофа Витвинського та володимирського гродського писаря Якуба Крушинського, які з корисливих міркувань змовилися його знеславити та оскаржити перед королем. Писар тримав на вїта гнів через те, що той учтивим людям розповів про його недостойний вчинок: Крушинський нібито взяв у нього за якусь справу 86 польських золотих «над право и над звычайи». А Витвинський діяв із родинної солідарності як писарів зять. Відтак у корчмі під час застілля Крушинський розповів придуману історію, яка шкодила добрій славі Дубницького, про те, що він, «не ведат коли а которого часу», казав «ущипливые» речі про короля. Там же зловмисники засвідчили оповідь возним, який був з ними «на беседе», і таким чином надали словам писаря офіційного характеру. Як твердив скаржник, діяли вони з метою завдати шкоду, але передовсім хотіли його, невинну особу, ославити. Він також володіє інформацією, що ті недобррозичливі вписали образу до актових книг, через це змушений заявити — ніколи і ніде жодних непристойних слів про короля не говорив.

Другий акт, вписаний одразу після скарги Дубницького, — визнання возного Михайла Шабановича-Гноєнського про інцидент у корчмі. Можливо, вносячи свою скаргу, Дубницький діяв на випередження, однак, найімовірніше, що він миттєво отримав інформацію із канцелярії про готовність його супротивників подати до запису свідчення возного. Дивуватися нічому, адже вїт був своєю людиною в гроді, часто заміняючи на уряді підстаросту⁶⁸. Врешті, Якуб Крушинський, ситуативно потрапивши до Дубницького у вороги, в багатьох випадках солідаризувався з ним, адже обоє вони у свій час були одружені з онуками володимирського і берестейського владика Феодосія⁶⁹. Щоправда, на той момент Крушинський вже мав за дружину Софію Витвинську, сестру Криштофа Витвинського⁷⁰. Возний

⁶⁸ Див., наприклад: ЦДІАК України. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 17. — Арк. 264–265 зв., 537 (Дубницький у гроді єдиний як урядник); з'являється як умоцований (Там само. — Арк. 239).

⁶⁹ Федір Солтан скаржився на Михайла Дубницького, який, сидячи на місці підстарости, не захотів прийняти скаргу від Солтанового служебника і надати йому возного, а натомість ображав Федора і його сина та їм погрожував, кажучи: «Ховал пань твои або быгаль от приятеля моего пана Кросинского, певне и от мене того ж нехай мыги сподеваеть» (Там само. — Арк. 265–265 зв.).

⁷⁰ Там само. — Спр. 20. — Арк. 484 зв.–485 зв.: Криштоф Витвинський, Геліяш і Юрій Бартошевичі Витвинські дарують зятеві своєму Якубу Крушинському і дружині його Софії Витвинського 30.09.1587 р. плац у Володимирі; свідки — Михайло Дубницький, Война Поряднич Защитовський. На продажному записі Криштофої Витвинської Олександри Федорівни Боговитинівни-Козирадської материнського маєтку свідками виступають владика Феодосій і Якуб Крушинський (Там само. — Спр. 17. — Арк. 468 зв.–470 зв., 1584).

визнав, що в корчмі «на беседі» сиділи також Мартин Приборський (володимирський підписок, часто заміщав володимирського підстаросту⁷¹), Іван Бобрикович (адвокат, зокрема, досить часто у справах владицтва), Іван Дубовецький (онук владики Феодосія) та Максим Лудович (син якого у майбутньому одружиться з дочкою Крушинського від першого шлюбу), тобто всі ці особи належали до одного кола, пов'язаного родинними та «службовими» зв'язками. Товариство провадило розмови на різні теми, в якийсь момент торкнувшись і новообраного короля. Поміж іншим Крушинський розповів, що під час гостини у владики Феодосія в присутності багатьох людей Михайло Дубницький насміхався над Крушинським, який їздив на коронацію до Кракова, а також сказав непристойні слова на адресу короля Зигмунта III: «Обрали есте короля неправе мудрого и неправе доброго, и Речи Посполитое непожитечного, шведа, шевца, следѣзя». Зачувши це, Криштоф Витвинський засвідчив розповідь Крушинського всіма присутніми та возним, а також заявив: «Я, будучи слугою предков его К[о]р[олевской] м[и]л[о]сти, нашего м[и]л[остивого] п[а]на, а иж ся тут дотычет особы его К[о]р[олевской] м[и]л[о]сти, помазанца Б[о]жого, п[а]на н[а]шого м[и]л[остивого], же тая легкая особа так доткliwe ущипливе смеет маестат его К[о]р[олевской] м[и]л[о]сти своею безпечною а вшетечною мовою мазати, и так ущипливе на местцу певном вспомянати доткliwe его К[о]р[олевскую] м[и]л[о]сть, будучи державцою добрь, столу его К[о]р[олевской] м[и]л[о]сти належачихъ».

У своїй промові Витвинський наголосив на Божому походженні влади короля, яку Дубницький посмів легковажно образити непристойними словами, водночас користуючись маєтністю монарха, тобто володимирським війтівством. Нагадаємо, що й у першій історії Борзобогатого-Красенського звинуватили у невдячності щодо володаря, з ласки якого він користується «духовними хлібами». Тобто в осерді звинувачення лежало зламання вірності володареві, що означало неславу для оскарженого (порівняймо твердження, що прозвучало на сеймі 1585 р.: «Слава нашего народу в тому, що з панами своїми вірні були, а на маестат їх не помикали»⁷²). Насамкінець возний визнав: коли Криштоф Витвинський освідчував слова Крушинського, той підтвердив — все було саме так, як він оповів, що він готовий засвідчити ще раз, якщо виникне потреба.

За словесну образу королівського маєстату винуватця за статутними нормами мали судити згідно з важливістю «выступу и слов», але для таких переступів не передбачалося тяжких кар — втрати життя, честі і майна. Натомість наголошено, що господар може виявити до винуватця свою ласку (II ЛС, арт. 4). У III ЛС за доведене на королівському суді звинувачення у словесній заочній і явній, а також листовній образі володаря винуватець мав

⁷¹ Див., скажімо, актові книги за 1586–1588 pp.: Там само. — Спр. 19–21.

⁷² Dyariusze sejmowe r. 1585... — S. 24.

каратися шеститижневим (і не більше) ув'язненням у замку, натомість термін міг бути скорочений за ласкою королівською. Якщо образа чинилася «з глупства або шаленства», її не мали брати до уваги (розд. 1, арт. 5).

Очевидно, що йшлося про символічну кару, радше упокорення винуватця, яке передбачало можливість для володаря виявити йому ласку і милосердя. Звернімо увагу на виправдальну риторичку, що прозвучала на сеймі 1585 у відповідь на звинувачення Криштофа Зборовського в образі королівського маєстату, зокрема, й через уживання ним у листі до брата Самуеля Зборовського образливих слів («Zwał [...] w tym liście Baalem, balwanem, psem Węgierskim, tyranem»⁷³). Крім того, що лист уважали приватною справою двох осіб, також було акцентовано: «Nie powinna są ani paskwillusze, ani takie mowy o królach, o cesarzach, et multa autem nos in simili excessu fiebant, za Zygmunta Augusta sławnej pamięci quam plurima, którego często i gorzej to i owo potykało. W czym, Mciwy Najjaśniejszy Królu, racz na to pomnieć, iż regium est male audire, cum bene feceris»⁷⁴.

Очевидно, що справа про образу короля Дубницьким не мала шансів потрапити на сейм. Адже і до актових книг згадка про неї дісталася випадково. Схоже, що емоційна ескапада гарячого оборонця королівського маєстату Криштофа Витвинського могла так і залишитися приватним епізодом у стосунках поміж контрагентами, якби не була підігріта через півтора місяці чийось бажанням завдати прикрасі Дубницькому. А ворогів у нього вистачало. У підсумку 22 серпня призвідник конфлікту Якуб Крушинський заявив у володимирському гроді, що в корчмі під час застілля, як то зазвичай буває між приятелями, жартували, тож і він задля забави розповів історію про Дубницького, який нібито згадував певними словами короля. А коли Криштоф Витвинський, не зрозумівши жартівливого характеру оповіді, почав її освідчувати возним, Крушинський просив і його, і возного того не робити. Виглядало на те, що все забулося, адже учасники застілля мирно розійшлися, «обернувши все в жарт». Однак йому стало відомо, що підстолий разом із возним подали до запису його оповідання, оскарживши вїйта в образі короля. Тож він заявляє, що не чув від Михайла Дубницького жодних образливих слів на адресу монарха. Возний Михайло Шабанович-Гноєнський підтвердив, що під час застілля Якуб Крушинський просив Витвинського не сприймати серйозно його жартівливі слова, а возного — їх не засвідчувати. Про ту деталь возний натомість промовчав у своєму визнанні на прохання Криштофа Витвинського. За всіх обставин довести вину вїйта Дубницького було практично неможливо. Навряд чи цього не усвідомлювали учасники історії, тож очевидно, що їхня мета полягала в іншому — завдати прикрасі опоненту та уразити його честь.

⁷³ Ibidem. — S. 99.

⁷⁴ Ibidem. — S. 126.

Утім, Дубницький мало підходив на роль безборонної жертви. Звернімо увагу на його «промову», виголошену 24 березня 1586 р. у відповідь на спробу королівського комірника Якуба Стронського відібрати у нього вйтівство за королівським листом від 2 березня 1585 р.⁷⁵ Вйті заявив, що Стронський радше стане катом і гицелем, аніж отримає вйтівство. А канцлер Замойський, який стоїть за тією спробою, надав фальшиві листи своєму «жачку» Флоріану Олешку, яких Дубницький за життя «зъєднал собе што немера, а то все фрашки и бредня». Натомість канцлер сам не знає, чого домагається, бо до вйтівства Дубницького король Стефан «не маєт ничего до мене, бо я не од него маю тоє воитовство, але от короля Августа, бо яко ми тоть корол не дал, так ми теж оногo взят не може»⁷⁶.

* * *

Підсумовуючи запропонований матеріал, зауважу унікально малу кількість згадок оскаржень в образі королівського маєстату в актових книгах. Особливо впадає у вічі їх рідкість на фоні шляхетського трибу життя з властивими для нього порахунками всіх з усіма за честь і добру славу, де засобами особливо не гребували. Такі справи рідкість і в сфері високої політики, недарма про справу Криштофа Зборовського висловлювалися на сеймі 1585 р. як про нечувану новину, якої перед тим не бувало⁷⁷ (щоправда, для риторики на потребу моменту властиве певне перебільшення, а для мовців — коротка пам'ять і гіперболізація, що підтверджує інша репліка з того ж сейму: «Rozciągał to *crimen laesae maiestatis* Zygmunt, jeszcze więcej królowa Bona»⁷⁸). Можна, звичайно, допустити добре знання волинською шляхтою правових приписів і чітке уявлення про образу королівського маєстату як вузьке коло злочинів, пов'язаних із небезпекою життю чи здоров'ю володаря, узурпацією його влади та різними практиками, спрямованими на передачу країни чи її частини іноземному ворогу. Однак самі Статути надавали значні можливості для ширшого трактування *crimen laesae maiestatis*, а чітко окреслені межі тяжких злочинів не зупиняли шляхту від того, щоби під час конфлікту чи в суді представити звичні для міжперсональних поррахунків переступи як кримінальні акти. Зауважмо, що шанси постраждати за вербальну образу короля, висловлену заочно, практично були зведені до нуля, а удар по честі супротивника за цих обставин міг бути відчутний.

Схоже, що відповіді таки лежать у сфері політичної культури шляхти, у тих багато разів озвучених на різних публічних майданчиках конвенціях

⁷⁵ ЦДІАК України. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 19. — Арк. 50 зв.–51.

⁷⁶ Там само. — Арк. 126–126 зв. Володимирське вйтівство перейшло від родини Дубницьких до Юрія Овлучимського лише у 1599 р.

⁷⁷ Dyariusze sejmowe r. 1585... — S. 38

⁷⁸ Ibidem. — S. 212.

поміж королем і шляхтою як політичним народом, які представлялися «вузлом чи ланцюгом, спленим із великих обов'язків» — взаємних вибору і готовності дбати про спільне благо, «хуті, милості і згоди»⁷⁹. Повага до короля з боку шляхти передбачала ласку і милосердя володаря до своїх підданих, де конфлікти мали бути будь-яким способом затерті, залагоджені і заспокоєні⁸⁰. Уважалося, що король мусить уникати судів із підданими, натомість на ньому, як на «пану християнському», лежить обов'язок медіатора⁸¹.

Додатки⁸²

№ 1.

1572 р., березня 6. — Визнання возного в луцькому гроді про вручення двох королівських мандатів луцькому і острозькому владиці Іоні Борзобогатому-Красенському: один у скарзі всієї волинської шляхти (суть обвинувачень не зазначено), а другий — Юрія Формуза і Романа Перевеського, колишніх воротного і писаря луцького замку, про напад владики разом із сином Василем і помічниками на їхні помешкання в замку в 1560 р., побиття і поранення скаржників, грабіж речей та нищення документів і судових книг. Зокрема вказується, що воротного нападники посадили спочатку в міську в'язницю, а потім замкову, де за наказом владики відрубали обидві руки, чим образили королівський маєстат.

Того ж м[е]с[я]ца марца з [6] дня

Передо мною, Ивановъ Хребтовичом Богуринским, подстаростим луцкимъ, ставши очевисто, вознии повету луцкого Марко Збранныи до книг кгородских луцких ку записованю тыми словы сознал, иж дня оногодашнего м[е]с[я]ца марца пятого дня в среду, маючи на при себе шляхту людем добрых, пна Антона Рудецкого [...] ⁸³, дал есми очевисто два листы мандаты его к[о]ролевское млсти владыце луцькому и острозскому, отцу Ионе Борзобогатому Красенскому въ монастыри Жидичинскомъ, оден мандат въ жалобе всех обывателеи, землян, шьяхты земли Волынской, а другии

⁷⁹ Dyariusze sejmowe r. 1585... — S. 15.

⁸⁰ Ibidem. — S. 38.

⁸¹ Див., наприклад: «Zawsze się tego strzegli przodkowie naszymy, aby pan z poddanymi nie przychodził w szranki (Ibidem. — S. 19); Żeby to wszyscy ludzie na potym wiedzieli, że W.K.Mé omnia quam medianter agit, jako pan chrześciański (Ibidem. — S. 150).

⁸² Тексти подано зі збереженням тогочасної орфографії, однак з урахуванням сучасної пунктуації; курсивом виділені виносні літери; скорочення розкриті у квадратних дужках.

⁸³ Пропущене місце.

мандат в жалобѣ Юрія Хормуза, воротного, а Романа Перевереского, писара, вриадниковъ бывшихъ замку г[оспо]д[а]рьского луцкого, ѿ томъ, ижъ онъ, будучи, деи, воитомъ луцкимъ року прошлого шестдесатого, взявши ѿмысль непристойныи, самъ из сыномъ своимъ Василемъ и с помочниками, нашодчи моцно квалтомъ в замок г[оспо]д[а]рьскии луцкии на господу писара замкового Романа Перевереского а воротного замкового Юрія Хормуза, в замку г[о]с[по]д[а]рьскомъ луцкомъ збил и зъранил, и того воротного взявши, в казнь мѣстскую ѿсадил, а потом, вынемши с казни мѣстское, ѿсадил в замку. Которому воротному, будучи в замку въ казни, пославши сына своего Василя, казал ѿбѣдвѣ руки ѿбрубати.

При которомъ нахоженю на господы ихъ немалыѣ шкоды стали, реєстра записныѣ, книги судовыѣ и иншыѣ листы и справы потрібныѣ, так и статьи, што мели, погинули.

И ѿкрутенство неслыханое над тымъ воротнымъ Хормузом, вриадникомъ замковымъ, почтивымъ шляхтичом, вчинити важили, а тымъ маєстатъ его к[о]ролевское млсти ѿобразили, а ихъ всихъ, слугъ и подданьныхъ || [арк. 135] ихъ, въ небезпечностъ здоровья и тежъ за згиненемъ на тотъ часъ книгъ судовыхъ земскихъ в шкоды и втраты привели, што ширеи а достаточнеи и меновите на тыхъ мандатехъ его к[о]ролевское м[и]л[о]сти *єст* ѿписано и доложено.

Которыѣ жъ ѿбадва мандаты и з нихъ копии съписаныѣ под печатью моюю ѿтца владыка ѿт мене, возного, принемши, вычитавши, въ себе ихъ задержал и загамовал до дня нинѣшнего пятницы, хотячи мнѣ, возному, на тые мандаты ѿтказ вчинити и ихъ вернути.

А такъ на дня нинѣшнего в пятницу ѣздилъ єсми до ѿтца владыки до Жидичина, просячи его, абы мнѣ тые мандаты его к[о]ролевское млсти вернул. А владыка луцкии такъ мандатовъ его к[о]ролевское м[и]л[о]сти, яко и копей зъ нихъ списаныхъ, мнѣ, возному, не вернул и в себе ихъ загамоваль, и поведил, ижъ, деи, я самъ до его к[о]ролевское м[и]л[о]сти еду, або сына своего пошлю, и тамъже передъ его к[о]ролевскою м[и]л[о]стю тые мандаты положу, и доведмса ѿ его к[о]ролевское м[и]л[о]сти, *єстли* то з волею его к[о]ролевское м[и]л[о]сти тые мандаты вышъли або нимъ.

А такъ на тоѣ ѿчевистое сознане возного до книгъ кгородскихъ луцкихъ записати казаль.

ЦДДА України у Києві. — Ф. 25. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 134 зв.—135.

№ 2.

1580 р., лютого 29. — Декретъ королівськихъ комисарівъ у справі про фальшивування монети, за якимъ золотареві була присуджена смертна кара черезъ спалення.

Декретъ в справѣ золотника ѿ робенъе грошеи.

Того ж м[е]с[я]ца фєвралпа кф [29] дня.

Передь нами, Олизаромъ Кирьдеемъ Мыльскимъ, маршалкомъ его к[о]ролевское м[и]л[о]сти, Дмитромъ Козекою, коропа его милости комисарыми, а передь нами, Александромъ Курьцевичомъ, подьстаростимъ, а Лазаремъ Иваницкимъ, судьею, вриадьники кгородьскими володимерскими, была справа за листомъ и росказанемъ господара коропа его милости, пана нашого милостивого, и за отосланьемъ на вриадь кгородьскийи володимерскийи отъ его м[и]л[о]сти князя Марька Соколского золотника, отъ князя Сокольского поиманоз[о], которыйи монету фалшивую робиль, для досмотрена тоє рєчи. В небытности пана Миколапа Харлиньского, которомъ сполєчно з нами его к[о]ролевская милость того дозрети росказати рачиль, иже передь тымъ в справахъ своихъ до Литвы отъехалъ, дня вышєи написаного, засєдъши єсмо, оного злотника передь собою поставити казали и тые форьмы начиня, которыми гроши роблено, передь нимъ положивши, передь пробою пытали єсмо, с кимъ гроши робиль и кого товаришми себе мель, а тежъ кому тые гроши робєчи додавал и с чиеє рады якъ много их выробил. Он в тые слова поведиль, ижъ «ка самъ грошєи тымъ начинемъ не робил, алє сына моез[о] Петра то єст начинє, которыми не ведаю отъкол того небыль. А тежъ ѓв особливои || [арк. 47 зв.] противнои светлици отъ мене мешкал. И кгда, — поведа, — его милость князь Соколскийи, пан мои, мене поимал, в том часє тот сынъ мои Петръ з дому втєкъ и тоє начинє в дому моемъ отбєз. И якомъ был вжє поиманыи, тєды, гневаючица, княз, пан мои, мовил ми, ижъ сын твои Стас мне служити не хотєл, а п[а]ну Богуфалу Иваницкому служиль и п[е]н[я]зи єму робил. Ино я князю отказал, ижъ тот сын мои гр[о]шєи робити не ѓмєл и п[а]ну Богуфалу Иваницкому их⁸⁴ не робил, ѓдно поведил єми, ижъ «Стас, сын мои, з неакиим Миском Быдленєм, золотарєм, которыми єст родомъ з Локач, две недели ѓ пна Богуфала были и там же єму на шаблю головьку и ланьцѓшокъ сребрєныи робили. А потомъ тотъ же сынъ мои пошоль до Олыки и там же мешкаєтъ, и оноє золотарьство робить отъ колько лєтъ покинулъ. А к тому, кгда єми вжє ѓ везєню сєдєль, князь панъ мои попа сокольского Михьна присылал до мене, пытаючи, абых єму сказал єсмо, бы сынъ мои Стас гроши п[а]ну Богуфалу робил, ѓбєцѓючи мнє, гдє бых поведил, з везєнья выпустить. Алє я и попу отказалъ, ижъ сын мои п[а]ну Богуфалу гр[о]шєи не робил, бо тежъ ихъ и самъ не вмєл, также и тепєрь то поведамъ, жєм того нєсведомъ».

А кгда єсмо непооднокротъ его пытали, абы все достаточнє поведил и до того злого ѓчиньку жєбы сє добровольнє призналъ, которыми болшєи ничоз[о] повєдати не хотєл.

⁸⁴ «Их» повторєно двічі.

А такъ мы, бачечи то, ижъ тые формы ѓ дому его наидены и на вриадъ з нимъ ѡтъданы, казали єсмо его взятъ на пробу. Которыи на пробѣ тоѣ жъ поведиль, іако се вышєи поменило, а потомъ мовиль, ижъ «сынъ мои Петръ служить ѓ злотника Жъдана, которыи Ждан былъ ѓ пана Чаплича». И пытали єсмо, ѓ которого п[а]на Чаплича, ѡнъ поведиль: «В того, што дворъ татарове подь Луцкомъ спалили, и в того золотара сынъ мои Петръ тоѣ начинє купилъ». И ѡпять пытали єсмо, што бы *тот* || [арк. 48] злотникъ з сыномъ его ѓ пана Чаплича робиль. ѡнъ поведиль: «На дѣшѣ братъ не хочу, алє грошєи ѓ пана Чаплича не робили, ѡдно злотарьскую роботу». Ино бачечи мы, ижъ ѡнъ на пробѣ достаточнє жадное рєчи поведать не хотель, казали єсмо его большєи мучить. При которои муцѣ поведиль, ижъ «вже тому єсть с чотыри годы, же неіакии Счасныи золотаръ зверилсе мнє и поведиль, ижъ робиль ѓ п[а]на Ёловицкого ѓ пасєцѣ гроши, и, зробивъши колько десіать копъ, ѡттул с тоѣ пасєки втєкъ с тоѣ пасєки и взіаль двадцьцать копъ грошєи, и тыє гроши, кгда ѡнъ на поли ночоваль, злодєи в него ѡтъняли».

И пытали єсмо, в которого то Ёловицкого тотъ Щасныи гроши робиль, іакъ єму імя. ѡнъ поведиль, ижъ «імена не ведаю и поведати не вѣмєю, ѡдно то ведаю, же мешкаєтъ недалеко ѡтъ Дѣбьна, а золотаръ не ведаю гдє сєи ѡборочаєтъ». К тому мовиль, ижъ Игнатъ Царєичєна мещанинъ, ѓ Ковьлю золотаръ, по два белныє п[є]н[я]зи робиль. Іако же того дна был тотъ фальшеръ на пробѣ годинъ двє, а не зналь сє болшєи, ѡдно, іако сє поменило, и дѣла спознєнья часу ѡтъложили єсмо то до завѣтраєа.

А на завѣтриє, кгда єсмо засєли на тои справѣ, ѡныи золотъникъ, кром муки, тыми словы мовил, ижъ «сын мои Петръ до того менє привєль, и набывъши того начинья формъ, іакомъ вчора поведиль, в домъ до менє пришолъ и гроши тыми формами за ведомостью моею и сполєчєно со мьною робиль, и ѡныє гроши по іарьмаркахъ, гдє сє колвєкъ трафило, жидомъ, которыхъ не знаю, ѡтбывали єсмо, продаючи копу кождѣю за полъ копы, а вже тому єсть ѡт двохъ лєтъ, іакос мы почали робить». А далєи сє не зналь и поведит || [арк. 45 зв.] не хотель.

Прєто мы, хотєчи сіа ѡтъ него достаточнє выведать и того другоє[о] дна казали єсмо его пробовать. И былъ на пробѣ годину, а большєи сє не зналь, ѡдно на сєбє и на сына своєго, іако сіа вышєи поменило, волаль. И к тому мовиль, ижъ жидѣ до Козина продалъ тыхъ гршєи полтрєти копы, которому тєжъ жидѣ імена не ведалъ, только мовиль, же жидѣ до Козина продалъ. И тєжъ поведил, же до Пиньска мещанину пиньскому на імє Мисєцѣ продалъ грошєи сємдєсіать, а просил, абыхъмо єщє пять копъ грошєи єму ѣробили. «И *тот* же Мисєць купилъ поєс ѓ менє мосіажєвыи посребрєныи, ѡ которомъ ведалъ, же был фальшованыи, а болшєи вже ничого не ведаю. А коли сына моего Петъра поімають, всего сє доведаютъ, бо ѡн ѡ всємъ ведаєтъ, гдє, а с кимъ и кому, и на которыхъ мєсѣцахъ гроши робіаль. А ѡн, сынъ мои,

дтекъши, теперь меломъ ведомость, ижъ былъ ѿ Межиречью в местечку его м[и]л[о]сти князя Корецкого». И просиль, абы золотарь Игънать Царемчєна в Ковлю не былъ ни въ чомъ гамованъ, «кгдажъ, — поведа, — вчора з великое муки невинъне на него мовиль, и не естъ в томъ поволанью моємъ винен».

И ещє казали есмо его пробовать, хотєчи певъную ведомость мети. Он мовиль, ижъ «вже большєи жадное речи не ведаю, алє штомъ ведалъ, то все правдивє поведаю». И просиль, абы мучєнь не былъ. || [арк. 49] А мы тежъ видєчи, ижъ далєи тоє муки вытъривати не мог, и заховавшисѧ в томъ ведлє права, надки и росказанья его к[о]ролевское млсти, н[а]шоѿ[о] милостивого пана, за признаньемъ его самоѿ[о] ѿ вогню спалить казали. Которыи и при сьпалєнью доконьченью живота своего тоє жъ вызнаваль и тамъ же при спалєнью ѿ Ковлю золотара Царєна отволывал, же не естъ винєнь.

Што мы все тоє до книгъ кгородскихъ володимєрскихъ записати дали. А тыє формы и начинья, запечатавшы, до его к[о]ролевское м[и]л[о]сти н[а]шоѿ[о] милостивого п[а]на отослали.

ЦДДА України у Києві. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 47–49.

№ 3.

1580 р., березня 9. — Визнання в луцькому гроді Андрія Бліновського в тому, що фальшива монета, якою він пробував розплатитися за рибу, дісталася йому від єврея у заставі, тож він засвідчує цей факт публічно задля збереження своєї шляхетської честі.

Того ж м[є]с[ѧ]ца марца ф [9] дна.

На враде кгородском володимєрском, передо мною, Мартиномъ Приборским, на тот час бѣдучим на мєстцѣ его м[и]л[о]сти кн[ѧ]зя Александра Курцевича, подстаростєго володимєрского, в небытности его м[и]л[о]сти ѿ Володимєри, шляхетныи пан Андреи || [арк. 83] Блиновскии жаловал и оповедал, иж, деи, жид з мєста Люблина на имѧ Леизор тых недавно прошлых часов м[є]с[ѧ]ца марца второго дна дал ми на заставу п[є]н[є]зєи розное монєты талары и монєты, за которыє, деи, талары шлюбовал мнѣ за старыє и правє за певнє добрыє. То пак, деи, ѧ, не знаючи оных таларов, за ѿпєвнєнемъ его принал за добрыє, а кгдам, деи, тут до Володимєра приехавши того ж м[є]с[ѧ]ца марца сємого дна, куповал рыбы и з оных таларов, мнѣ от жида даных, вынѧвши з ворка ѿдноѿ[о] талара, даваломъ за рыбы Федорѣ Доронєвичу, которыи, деи, ѳзнал, иж есть фалшивыи. А потом и сам, деи, есми ѳзнал, же ест такии фалшивыи, а постерегаючи, деи, почтивости своеє шляхетское и не хотєчи того на собє носит, то перед вашєю м[и]л[о]стю ѧко ѿрадом оповедам и там до того жида еду, хотєчи з

ним во всем правне поступит и з себе то зложит и ѿчистит, яко почтивыи шляхтич. А на томъ, деи, шкодѣю две тисачи золотых полских ни ѿт кого иного, ѿдно ѿт того жида, же мѧ фалшивыѧ п[е]н[я]зи дал, а мене в том, яко на талпарох незнаемого, подступил и до тоѧ шкоды и змазы почтивости моеѧ до мниманѧ в людѧи привел. И просил мене, абых ѧ тоѧ ѡповеданѧ и жалобу его до книг кгородских записати казал. Га то за прозбою его || [арк. 83 зв.] записати велель.

ЦДДА України у Києві. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 13. — Арк. 82 зв.–83 зв.

№ 4.

1588 р., лютого 4. — Скарга Адама Рудавського на гродських урядників, які відмовилися прийняти глейт для впису до актових книг на тій підставі, що він був виданий королем Зигмундом III Вазою, а не представником Габсбурзької династії Максиміліаном, кандидатуру якого на трон Речі Посполитої підтримував луцький староста кн. Олександр Пронський під час безкоролів'я.

ѡповеданѧ Рѣдавского на вриад луцкии ѡ неприяньѧ кглеити и ѡбволанѧ того кглеити тѣм ѧ Володимери.

Рокѣ пи [88] м[е]с[я]ца фѣвралѧ четвърьтого дня.

Передо мною, Андреем Романовским, подстаростим володимѣрским, || [арк. 38] ставши ѡчевисто на вриадѣ кгородском в замку г[оспо]д[а]рскомъ володимѣрскомъ ѡрожныи пан Адам Рѣдавский ѡповедал тыми словы, иж, деи, «року теперешнего ѡсмьдесѧт ѡсмого м[е]с[я]ца гѣнварѧ двадцѧт девѧтого дня посылал єсми через служебника своего Мацеѧ Рѣпинского кглетѣ, мнѧ ѿт его королевское м[и]л[о]сти даныи, до ѡриадѣ кгородского луцкого, просєчи, абы тот кглеитѣ былѣ водлѣ права публикован. Кгды тот служебник мои до Луцка приѣхал и слуг п[а]на старосты луцкого, которые в замкѣ были, просил, абы тотѣ кглеитѣ принять ѡпубликован был, ѡни ѡтповедали, ижѣ «если тотѣ кглеитѣ ѿт Максимилиана, под титуломѣ его маєтѣ, тѣды приимѣм, алѣ если ѿт кого иншого, тѣды єд себе проч, жебы трудности якоє не ѡжил».

А кгды тот слуга мои им ѡтповедал, иж тот кглеитѣ под титулом его королевское м[и]л[о]сти п[а]на н[а]шого, к[о]ролевичѧ шведского, ѡни зараз сѣ порвавши, не толко абы кглеитѣ принят мѣли, алѣ ѡного слугѣ зьсоромотили и бит хотѣли, иж што рыхлѣи з Луцка вѣхал. Которыи, деи, ѧ кглеитѣ тут на ѡриад в[ашеи] м[илости] принѣс».

И просил ѡ приданѣ возного длѧ публикованѧ и ѡбволанѧ того кглеитѣ на рынку. Га емѣ на то придавал возного поветѣ Володимѣрского, п[а]на Моисѧ Дѣгѣвского, которыи того жѣ дня ставши передо мною, ѡчевисто

ку записаню сознал, иж тотъ кглеить на рынку ѡволат и копѣю з него списану там же на рынкѣ ѡ ратѣша прибилъ. Которое жь на ѡповеданѣ пана Адама Рѣдавського и сознанъе возного до книг кгородскихъ записати казаль.

ЦДДА України у Києві. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 37 зв.

№ 5.

Оскарження Михайла Дубницького в образі короля

№ 5.1

1588 р., серпня 8. — Скарга володимирського вїйта Михайла Дубницького у володимирському гроді на Криштофа Витвинського і Якуба Крушинського, які, змовившия з метою його знеславлення, подали до запису в актові книги заяву про те, що Дубницький ображав короля непристойними словами.

Ѡповеданѣ п[а]на Дѣбницкого на п[а]на Криштофа Витвинского и на п[а]на Якуба Крѣсинского.

Року пи [88] м[е]с[я]ца августа ѡсмого дня.

Передо мною, Воиною Порадничом Засчитовским, будѣчим на мѣстцѣ п[а]на Андреа Романовского, подстаростего володимѣрского, п[а]нѣ Михаило Дѣбницкии, воить володимѣрскии, на враде кгородском жалосливе ѡповедал на п[а]на Крыштофа Витвинского, подстолего вольнского, на п[а]на Якуба Крѣсиньского, зата его м[и]л[ости], которые «маючи змовѣ з собою противко мене, невинного члвка, тот то речоньи п[а]нѣ Крѣсиньскии з вазни тоѣ, жем сѣ людем ѡчтивым на него ѡскаржалъ, над право и над звычайи взал ѡ мене за ѡдну справу ѡсмѣдесѣт и шѣст золотыхъ полскихъ, а п[а]нѣ Витвинскии, менуючи, якобыхъ на мел якие добра его королевское м[и]л[о]сти держати, а хотечи мене невинне его королевское м[и]л[л]сти ѡскаржити и ку якомѣ деспектови албо значнеи шкоде на маѣтности моеи привести. Будѣчи ихъ м[и]л[ости] ѡбеюм на бесѣде в жида володимѣрского Кгечола, речоньи п[а]нѣ Крѣсинскии, зѣт его м[и]л[ости], невинне, чого не было, змычливиши на мене с тоѣ вышменованое вазни, меновал и славил мене в корчме, добре себе подпивши, а его м[и]л[о]сть п[а]нѣ Витвинскии, швакѣр его, ѡба собе приатели, возным, которьи там же зъ ихъ м[и]л[о]стю на бесѣде был, тоѣ ѡславленѣ, которое тот то речоньи п[а]нѣ Крѣсиньскии || [арк. 453а зв.] невинне на мене внеслъ, ѡсветчил ясна, хотечи ѡба мене ку якои трѣдности, а болшеи — ку таковомѣ невинномѣ ѡславленю яко невинного чл[о]в[е]ка привести, яко мам ведомост, же то и до книг кгородскихъ володимѣрскихъ ѡвести и записати дали, якобыхъ на не ведаѣт

коли а которого часу мел іакієс слова ѡщипливыє ѡ єго К[о]р[олевскої] м[и]л[ости], п[а]не н[а]шом м[и]л[о]стивом, мовити.

Тєды іа перед в[а]шеи м[и]л[о]стю, в[р]адом, жалосне ѡповедам, жєм іа никгда таковыхъ, ани жадныхъ иншихъ слов непристоинныхъ ѡ єго К[о]р[олевскої] м[и]л[ости], п[а]не н[а]шом м[и]л[о]стивом, не мовил и николи то не было и не єсть, из вазни тот то рєчоныи п[а]нъ Крѣсинскии невинне мене в то ѡславил, іако мои и вбогое маєтности моеи неприателъ».

И просил п[а]нъ Дѣбницкии, абы тоє ѡповеданє єго до книг было записано, што іа за прозбою єго казал то ѡ книги к[р]одскиє записати.

ЦДДА України у Києві. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 453а–453а зв.

№ 5.2.

1588 р., серпня 8. — Визнання возного Михайла Шабановича-Гноєнського, який з ініціативи Криштофа Витвинського засвідчив, що чув 20 червня 1588 р. у корчмі розповідь володимирського гродського писаря Якуба Крушинського про те, що володимирський війт Михайло Дубницький в домі володимирського і берестейського єпископа Феодосія у присутності багатьох осіб погано відгукувався про короля.

Сознанє возного на п[а]на воита володимєрського ѡ мовенє против єго Кр[олевскої] м[и]л[ости].

Року пи [88] м[е]с[я]ца августа ѡсмого дня.

Постановивши ѡбличнє на в[р]аде к[р]одском в замку г[оспо]д[ар]ском володимєрском передо мною, Воиною Порлдничом Засчитовским, будѣчим на мєстцѣ п[а]на Андрея Романовского, подстаростєго володимєрського, возныи повєту Володимєрського Михаило Шабан Гноєнскии, ку записаню до книг к[р]одскихъ визнал тыми словы, иж што в року тепєрєшнєм тисєча п[ят]сот ѡсмѣдєсать ѡсом м[е]с[я]ца июна двадцатого дня был єсми ѡ домѣ жида Іакуба К[р]єчѡла в мєстє Володимєрском, там же в тот час было немало людєи добрыхъ, ѡчстивыхъ, веры годныхъ, то єст меновитє п[а]нъ Крыштофъ Витвинскии, подстолии земли Волынское, п[а]нъ Іакѡбъ Крѣсинскии, писар к[р]одскии володимєрскии, а п[а]нъ Иван Дѣбовецкии, а п[а]нъ Максим Лудович, п[а]нъ || [арк. 454] п[а]нъ Мартин Приборскии, п[а]нъ Иван Бобрикович, а п[а]нъ Воитєхъ Малачинскии, которые промежкѣ себє в розныхъ рєчахъ розмовы мєли, гдє и ѡ єго К[о]р[олевскої] м[и]л[ости] тепєрєшнєм Жикгимонтє, п[а]не н[а]шом м[и]л[о]стивом, змєнка и розмова была, в которои розмовє п[а]нъ Крѣсинскии то повєдил, мовєчы тыми словы, иж «недавного ч[а]сѣ, бѣдѣчи мнє вѣ домѣ ѡтца вл[а]д[ы]ки тутошнєго володимєрського тутъ ѡ Володимєри в замочку, гдє было немало приателєи вл[а]д[ы]чныхъ, там же в тот часъ был и воитъ володимєрскии п[а]нъ

Михаило Дѣбницькии, зат вл[а]дычныи а швакѣр мои, и розмовали єсмо немало некоторыхъ речей промежкѣ себе, в которыхъ розмовахъ тот воить Михаило Дѣбницькии ѿ его королевскои м[и]л[о]сти теперешнем Жикгимонте, п[а]неи н[а]шом м[и]л[о]стивым, слова непристойныи а ѿщипливыи мовил, ку мне насмѣваючисе дла того, ижъ я на коронации был в Кракове: «Обрали есте корола неправе мѣдрого и неправе доброго, и Речи Посполитое непожитечного, шведа, шевца, следѣза».

Которое мовенє п[а]на Гакуба Крѣсинского п[а]нѣ Крыштофъ Витвинскии, подстолии земли Волынское, шлышеччи, мною, возным, и тыми всеми шляхтичами зъвыиш поменеными светчил и так поведил, ижъ «я, будѣчи слугою предковъ его К[о]р[о]левскои м[и]л[о]сти нашего м[и]л[о]стивого п[а]на, а ижъ са тут дотычет ѿсобы его К[о]р[о]левскои м[и]л[о]сти, помазанца Б[о]жого, п[а]на н[а]шого м[и]л[о]стивого, же таа легкаа ѿсоба так доткливе ѿщипливе смеем маєстат его К[о]р[о]левскои м[и]л[о]сти своею безпечною а вшетечною мовою мазати, и так ѿщипливе на мѣстцѣ певномъ вспоминати доткливе его К[о]р[о]левскую м[и]л[о]сть, бѣдѣчи державцою добрь, столѣ его К[о]р[о]левскои м[и]л[о]сти належачихъ, мне давши возномѣ паметне звыклое, мною, вознымъ вышпомененым, ѿсветчил».

По котором ѿсветченю пнѣ Гакубъ Крѣсинскии, писарь кгородскии володимѣрскии, повторєи до того се знал, и мовєчи, ижъ, деи, «я на каждом мѣстцѣ завжды тоє зознаю, || [арк. 454 зв.] жем слышал ѿт воита володимѣрского и тоє готов єсми на него довести».

Которое жъ я ѿчевистоє сознанє возного до книгъ кгородскихъ записати єсми казал.

ЦДДА України у Києві. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 453а зв.—454 зв.

№ 5.3.

1588 р., серпня 22. — Визнання писаря Якуба Крушинського, що розповідь про слова Михайла Дубницького, які нібито ображали короля, була жартом, натомість Криштоф Витвинський потрактував їх занадто поважно, хоч йому одразу і вказали на специфічний характер оповіді. Своєю чергою возний Михайло Шабанович-Гноєнський засвідчив, що Крушинський ще в корчмі просив Витвинського не освідчувати його слова возним і не визнавати їх у гроді, однак про цей факт промовчав у своєму попередньому визнанні на прохання Витвинського.

Сознанье п[а]на Гакуба Крѣсинского в справе п[а]на Дѣбницького.

Року пи [88] м[е]с[я]ца авгѣста кв [22] дня.

Передо мною, Андреем Романовским, подстаростим володимѣрскимъ, на вриаде кгородскомъ постановившися ѿчевисто, шляхетныи пан Гакубъ

Крѣсинский доброволне кѣ записанью до книгъ вызналь, ижь што «певного часу, бѣдѣчи мнѣ на бесѣде в жида володимѣрского Кгеичола, з розмовь бесіадныхъ з некоторыми приателми моими, которые єсмо межѣ собою, іако то в бесѣде бѣва, приателски чинили и жартовали, тѣды тежѣ іа на он час жартовалом и з жарту некоторые слова на шляхѣтного пана Михаила Дѣбницкого, воита володимѣрского, меновал, іакобы он ѿ его королевскои милости, панѣ нашомъ милостивом, мовити мел.

Тѣды, на он час будучи на той же бесѣде в того жида Кгеичола, пань Крыштофь Витвинский, подстолии волыньский, сіа не розѣмѣючи зразѣ, жемь то іа на жарть мовиль, не ведати дла чого почал светчити возным, паномъ Михаилом Шабаномъ Гноенским, который там же в жида з нами на бесѣде был. || [арк. 510 зв.] А іамъ зараз там же в жида пану подстолему мовиль, абы того не светчиль, а возному поведиль, жебы того сведѣцтва не приимоваль, кгда жемь іа то жартоваль, и з жартумъ то на пана Дубницкого мовил. А с тым єсмо се з оноє бесѣды, ѡбѣрнувши все в жарть, розѣшли.

А ижѣ мамъ ведомость, же пан подстолии и речонии вознии, пань Шабань, тые слова, што сіа на жарть мовило, безпотребне до книгъ кгородскихъ записати дали. Тѣды іа тежѣ то передъ вами, панѣ вриадѣ, ѡповедамъ и визнавамъ, же што сіа колвек на он часъ в жида Кгеичола іако на бесѣде мовило, то все на жарть, бом іа ѿт пана Дѣбницкого не слышал жадныхъ словъ ѡсчипливых ѿ его королевскои м[и]л[о]сти мовѣчи».

Іако жѣ и тотъ вознии, пань Михаило Шабань, такъ же ставши ѡчевисто на вриадѣ передо мною, вызналь тые жѣ слова, и пана Крѣсиньского в томъ подперь, же «на онъ час в жида Кгеичола на бесѣде пан Крѣсинский жартѣючи тые слова мовиль, и заразомъ на онъ же часъ, кгда пан Витвиньский мною светчити почаль, пань Крѣсиньский мнѣ мовиль зараз и ѡповедал, абыхъ того сведѣцтва не приимоваль, кгда жем іа, поведа, жартоваль, и што мовил, то все в жарт мовил. А ижемъ напервѣи в рѣлации того не доложилъ, том ѣчинил дла того, же мѣа пан Витвинский просил, абыхъ того, же сіа то з жарту мовило, не визнавал, але іакомъ первѣи вызналь, такъ и тепѣр визнавамъ, || [арк. 511] же пань Крѣсинский жартуючи на онъ час то мовиль, и зараз мнѣ сіа с тым ѡповедалъ, же не иначеи, ѡдно в обычаи жарту то мовилосѣа».

Которое жѣ сознанье п[а]на Крѣсиньского и пана Шабаново, возного, до книгъ кгородскихъ єсть записано.

ЦДІА України у Києві. — Ф. 28. — Оп. 1. — Спр. 21. — Арк. 510–511.